Van ouds

B
1780

Vanouds

behoort het tot de taak van een voorzitter om Voorwaarden en Ten Geleide te schrijven in brochures en jaarverslagen. Dat ik het deze keer met meer dan normaal genoegen doe komt vooral omdat deze bundel artikelen – die ter gelegenheid van de Manifestatie 'Dag Ouwe Dag' verschijnt – niet stijf staat van abstracte beleidsbeschouwingen, maar artikelen en interviews biedt waarin de persoon van de oudere mens rechtstreeks naar voren komt. Het lijkt me een goede zaak, dat vooral degenen die doorgaans op wat verdere afstand van de oudere mens zelf bezig zijn met het oplossen van de vele vraagstukken die de toenemende vergrijzing ons biedt, een uur vrij maken om deze bundel te lezen. Ik hoop dat zij er inspiratie en motivatie voor hun werk uit opdoen. Alle anderen die dit boekwerkje in handen krijgen – en 'gewoon maar' bezig zijn met elke dag een dagje ouder te worden – wens ik toe dat ze met meer mildheid toekijken naar mensen-op-leeftijd en daarmee toewerken naar een menselijker plaats voor de ouderdom. Oude mensen zelf tenslotte moeten naar mijn mening meer mogelijkheden gegund worden om in een tijd van jachtigheid en jeugdigheid iets te laten doorklinken van de wijsheid van de grijsheid.

Mr. Th. J. A. M. VAN LIER
Voorzitter NFB

Nederlands Instituut voor Gerontologie
Postbus 1287 - 6501 BG Nijmegen
Telefoon 080 - 22 81 90

B 1780

Aspecten van het na-oorlogs bejaardenbeleid

In emancipatie-race ligt bejaarde ver achter

De boven-65-jarigen zijn er in 1975 qua leefomstandigheden in veel opzichten veel beter aan toe dan de bejaarde generatie van 1945. Maar ten opzichte van jongere medeburgers is een aanzienlijke verslechtering opgetreden. Dertig jaar maatschappelijke ontwikkeling in toenemende versnelling, bekroond, maar onvoldoende gekorrigeerd of in zijn kwade effekten verzacht door dertig jaar politieke besluitvorming, is minder voordelig voor de bejaarden dan voor bijna alle groepen gebleken. Het speciale bejaardenbeleid is niet meer geworden dan een bescheiden korrektie op die totale maatschappelijke ontwikkeling, waarbij de positie van de ouderen als politieke prioriteit laag genoteerd stond - voorzover de politici er bij alle drukte überhaupt aan dachten. Het bejaardenbeleid versluiert de zaak: De ook voor ouderen belangrijke beslissingen vallen wanneer er over bejaarden helemaal niet wordt gesproken. Hoe goed kamerleden en bewindslieden het ook de laatste jaren bedoelen met een 'integraal bejaardenbeleid': het kán nauwelijks. Veel belangrijker is dat bij elke overheidsbeslissing het belang van de in aantal toenemende ouderen evenredig afgewogen wordt.

Qua aanzien, maatschappelijke deelneming en politieke invloed is de bejaarde er waarschijnlijk slechter aan toe dan de nog-niet-geëmancipeerde vrouw. Een politiek van (her-)emancipatie is waarschijnlijk moeilijker en langduriger voor te bereiden en uit te voeren, waarbij de bereidheid tot politieke participatie en aktie van de bejaarden zelf een beginvoorwaarde is.

JAN JOOST LINDNER

Machtsgroepen

Sinds 1945 geldt het sociaal-ekonomisch beleid als de hoofdmoot van de politiek, recente tendenzen naar andere prioriteiten ('welzijn' ten opzichte van 'welvaart') ten spijt. Maar juist in de sociaal-ekonomische sektor zijn strukturen en machtspositie gegroeid die de groep van bejaarden samen met andere groepen minder aan bod laten komen. De belangrijkste machtsgroepen (naast de officiële van regering en parlement) zijn de vakbeweging en de werkgeversorganisaties. In alle belangrijke adviserende organen in de beleidssektor spelen zij de hoofdrol. Essentiële sociaal-ekonomische beslissingen inzake loonvorming en sekundaire arbeidsvoorwaarden worden goeddeels door deze machtsgroepen alleen bepaald. Aktieve werknemers en aktieve werkgevers beïnvloeden via hun organisaties het proces. Alle Nederlanders die niet tot die kategorieën behoren, vallen erbuiten. Het gaat er niet om dat de sociaal-ekonomische grootmachten bewust de belangen van niet-(meer)-werkenden verwaarlozen. Maar het hemd is nader dan de rok: De toppen van deze organisaties hebben vooral met hun bestaande achterbannen te maken. Eigenlijk zouden regering en parlement vooral korrekties moeten aanbrengen ten dienste van de niet-vertegenwoordigde groepen. In Nederland is – mede onder konfessionele invloed – de terughoudendheid van de overheid ten opzichte van het 'particulier initiatief' groot. Als werkgevers en werknemers het ergens over eens zijn dan is de zaak meestal zo goed als gebakken. Als ze het oneens zijn, kiezen de politici meestal (enigszins versluierd) partij, waarbij links de vakbewegingskant kiest en rechts naar de werkgeverszijde tendeert. *Het Nederlandse sociaal-ekonomische beleid kan enigszins kwaadaardig getypeerd worden als een eindeloze cowboyfilm tussen werkgevers en werknemers. Bejaarden en andere niet-participanten in dit moeizame stuk raken qua invloed en vermoedelijk ook qua resultaat van beleid achterop.*

Het effekt hiervan is moeilijk te onderschatten. (In feite zou de Sociaal-Economische Raad met zijn grote machtspositie alle belangen evenredig moeten vertegenwoordigen, dus ook van bejaarden. Het wordt dan ... een parlement.)

Geen vooruitgang alleen

De ouderen hebben ten volle meegeprofiteerd van de ontwikkeling naar grote sociale zekerheid. De ontwikkeling van de Noodwet-Drees (1947) naar de AOW (1957) en vandaar naar de optrekking van de AOW tot het minimumloon (netto-netto), recentelijk, is een enorme vooruitgang. Maar er is meer: de tendens tot grote inkomensgelijkheid, onmiskenbaar sinds 1945, heeft de bejaarde slechts matig recht gedaan. Ook op dit punt is hij ten opzichte van zijn jongere medeburger tekort gekomen. Bij zijn pensionering maakt de ex-werkende (ook in de vrije beroepen) meestal een financiële terugval die aanzienlijk is, geen zaak om bij het principe van inkomensgelijkheid te juichen. In de recente Tweede Nota Bejaardenbeleid schrijven de bewindslieden dat zij 'een definitieve oplossing', waarbij gepensioneerden 70 procent van het laatstgenoten brutoloon zullen krijgen 'van zeer groot belang achten'. De regering is dus al blij als de gepensioneerde met dertig procent kan terugvallen, en dat als 'definitieve oplossing'. Wie echter, zoals de regering, uitgaat van een zo goed mogelijk participerende gepensioneerde, die met zijn zee van vrije tijd zijn hobbies en ontplooiïng moet kunnen kultiveren, mag met zo'n 'definitieve' oplossing niet akkoord gaan, hoe moeilijk het financieel-ekonomisch ook is om een pensionering zonder terugval te organiseren. Een echt bejaardenbeleid is pas gerealiseerd als de financiële grondvoorwaarde van maatschappelijk en individueel welzijn verzekerd is. De bejaarden zijn er relatief op achteruitgegaan omdat de pensioenproblematiek te laat en te voorzichtig is aangepakt en omdat, ook nu nog, door een 'progressieve regering' de idealen te bescheiden zijn afgesteld. Er zijn allerlei excuses te bedenken, waarom het niet sneller en beter kon en kan. Maar duidelijk is dat de mogelijkheden van bejaarden in de hele maatschappelijke ontwikkeling van dertig jaar gewoon een lagere prioriteit hebben gehad dan de mogelijkheden van de andere Nederlanders (de welvaart van volwassenen, onderwijs en andere voorzieningen voor kinderen).

Te lage populariteit

Sinds 1945 is de overheid steeds meer de nadruk gaan leggen op gemeenschapsvoorzieningen. Bij progressieven was dat zelfs het politieke hoofdpunt voor de midden zestiger jaren. Hoe hoger de belastingen en hoe meer goedkope gemeenschapsvoorzieningen en gesubsidieerde service voor de burger, hoe 'linkser', gold in die dagen. De maatschappij heeft daar zeker een meer sociaal karakter door gekregen en het welzijn heeft wat terrein gewonnen op de individuele welvaart. Ook de bejaarden trekken profijt van kulturele, medische en andere voorzieningen. Maar alweer: veel minder dan de jongere medeburgers. Het gebruik van de welzijnsvoorzieningen door bejaarden is veel lager dan door andere groepen, zo blijkt uit de Bejaardennota's en uit het interessante rapport van dit voorjaar van het Sociaal en Cultureel Planbureau. Ook op dit punt zijn de boven-65-jarigen er relatief op achteruitgegaan. Dat is maar zeer ten dele een kwestie van 'eigen schuld, dan moeten ze maar meer gaan'. Het gaat erom dat de meeste voorzieningen zijn afgestemd op een 'jeugdige cultuur'. Dat zij een sfeer ademen waar bejaarden zich minder thuis voelen en dat zij op plaatsen gevestigd zijn waar minder mobiele groepen moeilijker komen. Wat oprichting en inrichting van al die voorzieningen betreft hebben de belangen van de bejaarden gewoon minder prioriteit gehad. Het bejaardenbeleid in engere zin probeert dat de laatste tien jaar te korrigeren via 'typische' bejaardenvoorzieningen. Maar meer dan een kleine korrektie kan dat niet zijn, terwijl het nadeel van het 'apart zetten' van bejaarden evident is.

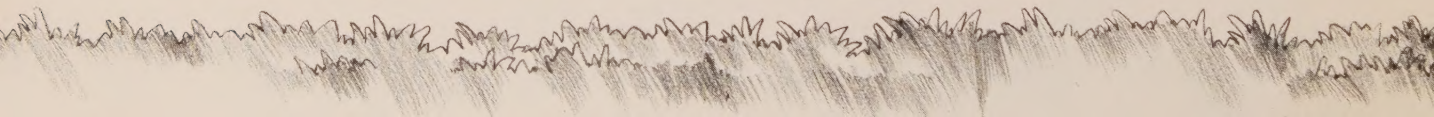

Isolement

De planologische veranderingen sinds 1945, vanaf de midden-zestiger jaren door de overheid aktief beïnvloed, zijn enorm. De trek naar de Randstad vanaf de buitenprovincies was vooral een migratie van jongeren; een meer vergrijsde bevolking bleef achter. Vanaf 1960 begon het forensisme in enorme aantallen op te komen. (In tien jaar vertienvoudigde het auto-forensisme.) De jonge, vaak meer welvarende gezinnen gingen de steden ontvluchten om zich – zonder het vooraf te weten – te begraven in eentonige slaapsteden, waar voor de vrouwen geen werk te vinden is. De oude wijken van de grote steden bleven verarmd en vergrijsd achter; met de bejaarden, voorzover ze nog niet in de strenggereglementeerde bejaardenoorden (zonder eigen noodzaak) terecht waren gekomen. Bejaarden isoleren zichzelf soms, maar vaak worden ze ook door maatschappelijke ontwikkelingen geïsoleerd, waardoor het kontakt met jongeren tot een kopje thee zondagsmiddags beperkt blijft.

Minder mobielen de dupe

Een gevolg van het forensisme is het teruglopen van niet-overheidsvoorzieningen in de vergrijsde woonwijken van de steden. Een deel van de Nederlandse middenstand is genekt door de massale verhuizing van de welvarende gezinnen. Boodschappen voor het weekeinde wordt per auto in een supermarket gedaan, want niemand heeft veel zin om in de schaars overgebleven winkels op de hoek in lange rijen te wachten op duurdere inkopen. Alleen: de bejaarden zijn minder mobiel en moeten het wel van die winkel op de hoek hebben, àls die er nog staat. Het winkelbedrijf is grootschaliger geworden en de minder mobielen krijgen de rekening gepresenteerd: Niet alleen in geld en ongemak, maar ook in kontakten. In de recente literatuur over dit probleem wordt vaak gewezen op de sociale funktie van de kleinschalige voorziening: het bruine café, de winkel op de hoek. De overheid komt op dit moment niet verder dan de ergste uitwassen van die ontwikkeling te bestrijden: de weilandwinkels. Een aktief beleid om de grootschaligheid te bestrijden is er niet en komt er voorlopig niet. De bejaarden en andere mobiele groepen mogen al blij zijn als de (ter kleine korrektie dienende) voorzieningen van het speciale bejaardenbeleid kleinschalig gehouden kunnen worden. (Over planologie gesproken: In de Tweede Kamer is in 1972 gepleit om de speciale woningen voor zelfstandige bejaarden zo aan te leggen dat zij maximaal profiteren van het openbaar vervoer en andere dichtbij gelegen voorzieningen. De praktijk is dat de bejaardenwoningen vaak de planologische sluitpost vormen: Is er nog een plekje open, dan gooien we die paar voorgeschreven bejaardenwoningen erbij.)

Politisering nabij

Anno 1945 was de boven-65-jarige geen aktieve politieke participant en nu ook niet. De niet-bejaarden hebben geprofiteerd van een ontwikkeling – zich vooral doorzettend na 1966 – waarin inspraak, politieke beïnvloeding en relatieve machtsvorming via aktiegroepen aan de orde van de dag kwamen. De 'lijdzaamheid' van de Nederlandse burger ten opzichte van de politiek is doorbroken, zelfs zo dat vroegere bestrijders van de lijdzaamheid als Prof. H. Daalder ervan geschrokken zijn. Alleen: de bejaarden staan daar nog steeds buiten. En weer niet alleen door eigen onwennigheid of onbehagen in een verjongde politieke kultuur. Veel inspraak speelt zich af over zaken, waar de bejaarden geen 'belang' hebben: in de arbeidssfeer of een daaraan verwante overheidssfeer. Bovendien heeft niemand de ouderen ooit bijgebracht hoe de nieuwe technieken van beïnvloeding en aktievoeren aangepakt moeten worden. De 'politisering' van bejaarden, die daaráán willen (van een opdringen kan in deze sfeer geen sprake zijn, het zou ook niet effektief wezen), zal een broodnodig onderdeel van een echt beleid tot (her)-emancipatie voor bejaarden zijn.

De bejaarden vormen een grote electorale groep,

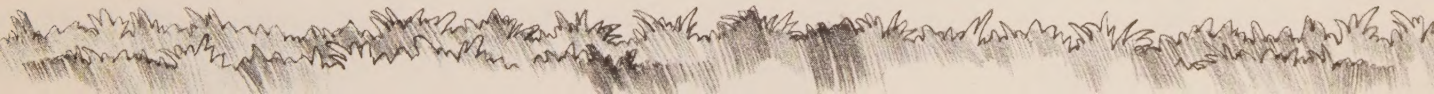

maar ze gelden in de techniek van verkiezingscampagnes niet als een 'doelgroep' zoals konfessionele kiezers, middenstanders, boeren, jonge kiezers of regionale electoraten. Boven 65-jarigen zijn vaak thuisblijvers bij verkiezingen of anders meer 'gewoontestemmers' dan met name de jonge kiezers. Bij het periodieke gevecht om de steeds grotere bulk van 'zwevende kiezers' tellen ze voor de partijen niet erg mee. Ook speciale 'Bejaardenpartijen' zoals die vroeger wel eens in gemeenteraden voorkwamen, hebben door ditzelfde effekt en door de geringe overtuigingskracht van hun kandidaten nooit groot sukses gehad. Het maken van een nieuwe splinterpartij is ook geen goed uitgangspunt voor invloed en machtsvorming. Het zelf als medeburgers deelnemen aan politieke beïnvloedingsprocessen – waarvan het partijlidmaatschap maar een klein onderdeel is (en dan vaak nog bezwangerd door informele maximum-leeftijdsgrenzen voor politieke funkties) – is veel essentiëler om het beleid op alle terreinen zo te beïnvloeden dat de boven-65-jarigen beter aan bod komen. De tendens naar ook bestuurlijke schaalvergroting in de maatschappij maakt dat moeilijker. Van een tegen-beweging waarin de bestuurlijke strukturen meer door de burgers thuis (in plaats van in organisaties) beïnvloed kunnen worden is nog slechts een begin te merken.

In zeer grove lijnen is hiervoor aangegeven hoe in een aantal essentiële beleidssektoren de achterstand van de bejaarden ten opzichte van de jongere Nederlanders gegroeid is sinds 1945. Al die processen zijn natuurlijk mede uitdrukking van een kultuur waarin verandering domineert ten opzichte van tradities, waar jeugd en dynamiek een grotere plaats heeft dan ervaring en levenswijsheid. De tragiek van veel vooruitgang is dat bepaalde groepen meer achterop raken en vervreemd van de hun omgeving bepalende kultuur.

Vergeten groep

Natuurlijk kan een natie niet zomaar wensen dat politieke en maatschappelijke verandering ophoudt ter wille van een groep die het niet zo goed bijsloft. Maar wel zal tijdens het konstante proces van vernieuwing rekening gehouden moeten worden met de direkte belangen van de niet-vertegenwoordigden en de minder participerenden. De kultuur is dynamischer, jeugdiger geworden, maar bij de politieke vorm die daaraan gegeven is, zijn de slachtoffers daarvan bijna altijd vergeten. Het gaat niet om remmen, maar om kwade effekten wegnemen. Dat is in lang helemaal niet gebeurd en daarna pas mondjesmaat in de vorm van een speciaal 'bejaardenbeleid'. Wie de twee Nota's Bejaardenbeleid (1970 en 1975) leest en wat er in het parlement allemaal over gezegd is, kan een gevoel van machteloosheid niet onderdrukken. Hoe vaak moesten in 1972 bewindslieden als staatssekretaris Mevr. Van Veenendaal niet zeggen: 'Dat is niet mijn toko'? Over de bejaarden is dertig jaar beslist terwijl in de politiek over bejaarden helemaal niet gesproken werd.

De parallel met de vrouwen-emancipatie – lage politieke prioriteit, minder maatschappelijk aanzien, weinig maatschappelijke en politieke deelneming, ongelijke kansen – ligt voor de hand. De vrouwen zijn echter al volop in de strijd van eigen bewustwording, beïnvloeding van mentaliteit en politieke eisen. Bij en voor de bejaarden moet zo'n proces nog beginnen. Misschien is de bejaardenemancipatie dé grote issue van het jaar 2005, nadat in de komende dertig jaar voor iedereen en vooral voor bejaarden zelf blijkt dat het 'bejaardenbeleid' niet meer dan een tekortschietende korrektie kan zijn.

In het verleden

ligt de toekomst

In Amerika – en ook al op kleine schaal in Nederland – bestaat een zogenaamd Foster Grandparentsprojekt, waarbij men kinderen met ontwikkelingsstoornissen in tehuizen wil voorzien van pleeggrootouders die zich praktisch en emotioneel bezighouden met deze kinderen. Tot voordeel en voldoening van beiden. Oude mensen kunnen er hun ouder-ervaring in kwijt en herkrijgen het gevoel nodig-te-zijn. Kinderen krijgen een knuffel-oma die in een spontane relatie helpt bij groei en ontwikkeling van het kind.

In Amerika - en ook al op kleine schaal in Nederland - bestaat een zogenaamd Foster Grandparentsprojekt, waarbij men kinderen met ontwikkelingsstoornissen in tehuizen wil voorzien van pleeggrootouders die zich praktisch en emotioneel bezighouden met deze kinderen. Tot voordeel en voldoening van beiden. Oude mensen kunnen er hun ouder-ervaring in kwijt en herkrijgen het gevoel nodig-te-zijn. Kinderen krijgen een knuffel-oma die in een spontane relatie helpt bij groei en ontwikkeling van het kind.

Psycholoog Wim Zwanikken kwam op een soortgelijk idee toen hij het Werktheater een keer bezig zag met 'n persiflage van een excursie die een middelbaar scholier bracht aan een bejaardentehuis. Bloknootje in de hand, jeugdig hip gekleed ging men daar rondvraagjes houden: 'Hoe vindt u het hier, bent u hier al lang, bevalt' 't eten?'

'Dat leek me een belangstelling, die als belachelijk overkomt, omdat die jongelui niets te brengen hadden en alleen maar naar bejaarden gingen kijken. Toen dacht ik, je zou het kontakt tussen de generaties veel beter op gang krijgen als je aan twéé kanten iets te bieden hebt'.

Volgens Wim Zwanikken is er zeker een groep ouderen die geïnteresseerd is in de vraag hoe het nu op de scholen toegaat; die zijn eigen kleinkinderen volgt en daarbij nauw betrokken zou willen zijn. Ook heel wat kinderen en leerkrachten zouden volgens hem plezier hebben in het luisteren naar oude mensen die de geschiedenis van hun buurt, de geschiedenis van hun ambacht, van 'n stad, van 'n dorp, van 'n straat zouden kunnen vertellen. Van heel dichtbij.

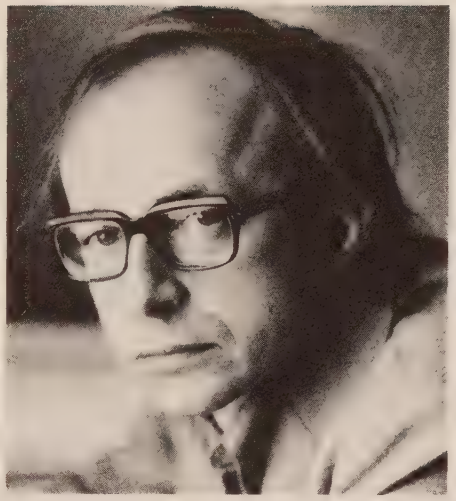

Drs. Wim Zwanikken (41) psycholoog. Wetenschappelijk hoofdmedewerker aan de rijksuniversiteit van Utrecht. Mede-oprichter van de werkgroep 'Gerontologisch Onderzoek Utrecht'. Houdt zich bezig met onderwijs en onderzoek; probeert studenten te interesseren voor de menselijke en psychologische kant van ouderdoms- en vergrijzingsvraagstukken. Kijkt van achter een wat strenge bril wat zuinig en met veel zelfspot. Knijpt af en toe de ogen dicht en formuleert dan razendsnel doch trefzeker, waarbij zijn stem soms een warme klank krijgt als hij het over oude mensen heeft.

'Als ik zie hoe leerkrachten vaak hun best doen om eigen cahiertjes samen te stellen, dus niet meer tevreden zijn met de traditionele geschiedenis en als ik zie hoe ze proberen foto's van vroeger, albums en boeken met herinneringen te brengen, dan denk ik, dat veel oudere mensen daarin een leuke, part-time volontaire leerkracht zouden kunnen zijn. Bovendien geloof ik dat 't praten over 'n tijdperk 't best kan gebeuren door iemand die erin geleefd heeft'.

Wim Zwanikken noemt het zelf nog een 'volkomen schimmig' projekt en voegt daar zeer sarcastisch aan toe, dat de keuring op tuberculose en de arbeidsinspektie of zo het waarschijnlijk allemaal onmogelijk zal maken, 'maar ik zou het best willen proberen'.

Je ziet oma niet meer scharrelen

Jonge mensen ontmoeten nog maar weinig oude mensen. Het is een bekend feit, dat kinderen, vooral in nieuwe woonwijken, tot schade van hun ontwikkeling, de seizoenen van het menselijk leven niet meer leren kennen, doordat er daar voor ouderen bijna alleen ruimte gereserveerd wordt in bejaardenoorden. Maar ook als je het geluk hebt dat je ouders nog zelfstandig kunnen leven en wonen zullen veelal hun kleinkinderen er alleen maar een soort van beleefdheidsbezoeken aflèggen.

'Als ik aan mijn kinderen en hun grootouders denk;' zegt Zwanikken, 'één van hen woont in Laren, de ander in Delft; dan is het sowieso al niet meer mogelijk om als je je

's avonds thuis benard voelt eventjes 'n ommetje te maken en bij opa langs te gaan of op weg van school naar huis even bij oma binnen te wippen. Dat kan niet meer, terwijl dat vroeger heel normaal was omdat werk en woning zich bij elkaar bevonden. Nu moet je echt bij oma op bezoek. Je moet er een speciale dag voor afspreken. Je gaat dan met de auto erheen en komt er dan ook echt op bezoek. Je ziet je oma dus nooit aan de was, je ziet ze niet koken, je ziet ze niet aan het werk, niet op 'n rare manier met een bezem scharrelen waarvoor wij nu een stofzuiger gebruiken of op een vreemde manier groentesoep maken die je niet meer kent. Dus op bezoek ben je nog wel bij mekaar, maar het is niet mogelijk om enigszins met elkaar te leven en dat vind ik jammer'.

Beetje halsstarrig, beetje haveloos, beetje bezitloos

Statistisch gesproken heeft de psycholoog Wim Zwanikken de helft van zijn levensbaan doorlopen, dan is de vraag gewettigd of hij een beeld heeft van die andere helft of konkreter, hoe zou hij oud willen zijn?

'Ik zie mezelf dan enigszins haveloos' (bekijkt zichzelf met zeer spottende blik, barst uit in lachen en merkt op dat dat nu al aardig begint te lukken) 'licht zuur, ja ja, omdat ouderdom toch ook 'n akkumulatie is van irritaties over dingen die iedere keer weer misgaan, die nooit lukken. Ik zie me een beetje geïsoleerd; ik zie mezelf vertellen, kletsen; op 'n wat zurige manier loslaten de dingen van vroeger. Ik zie mezelf zo'n beetje scharrelen met de dingen voor eigen levensonderhoud, met ouwe dingetjes; ik denk dat dat heel belangrijk is, dat ik alles wat ik bezit, alles wat ik ooit gemaakt heb, aan iemand heb weggegeven. Dus toch wel 'n beetje bezitloos. Ik denk ook aan een zekere halsstarrigheid. Vroeger ging ik wel eens met mijn vader fietsen. Hij was een groot kenner van het Gooi. We woonden in Laren. Op 'n keer fietsten we samen over 'n weggetje door het bos. Opeens lag er een bungalow voor ons met een fraaie siertuin ervoor. Mijn vader stapte af voor dat hek en zei: "Hier was vroeger een paadje..." Opeens nam hij zijn fiets op z'n nek en liep dwars door die tuin. "Kom Wimpie", zei hij, "hier heeft vroeger altijd 'n paadje gelopen, ik zie niet in waarom dat nu anders moet". We kwamen aan de andere kant van de tuin uit en ineens riep hij: "verdomd, zie je wel, ik had wel gelijk, hier loopt dat paadje verder". Zo'n soort halsstarrigheid zou ik willen beoefenen. 'n Beetje lak hebben aan de dingen en dat ook als 'n soort deugd aan anderen kunnen uitdragen. Ik zeg nou wel al soms tegen mijn kinderen: "Je hoeft niet alles ernstig te nemen wat wij zeggen hoor, wij vloeken wel 's en roepen dan dit en dat moet je doen, maar je moet toch niet alles serieus nemen. Dat deed ik vroeger ook niet, hoef je ook op school niet altijd te doen en ook thuis niet.
Ik denk dat als je op die manier oud bent je dingen te vertellen hebt en geen zedeprediker wordt. Ja, ik wil best' (straalt) 'héél oud worden'.

Neem een voorproefje

Ouder worden léren we niet. We schuiven de gedachte aan ouder worden voor ons uit of van ons af en als we al aan onze eigen derde levensfase denken, zoals we de periode na het werken graag noemen, dan zien velen dat als permanente vakantie. Ja straks gaan we..., dán zullen we..., dán doen we...

Zwanikken: 'Ik denk dat mensen 'n misvatting hanteren over later, omdat ze hun situatie van nu integraal verplaatsen naar over twintig of dertig jaar. Denken dat ze dezelfde plannen hebben, dezelfde gezondheid, hetzelfde inkomen en dezelfde omgeving en dat zijn allemaal dingen waar je niet op rekenen moet.
Ik denk dat Munnichs dat volkomen juist ziet: "Als je niet genieten kunt van nu, dan kun je 't later ook niet." Dat is iets wat je niet naar willekeur kunt aan- of afzetten. Het lijkt me dat vooral in de karrière van mannen – ik denk dan aan veertigers – vaak het moment aanbreekt, waarop ze voor zichzelf zeggen, en nou zal ik die of die sprong maken, die of die salarishoogte bereiken, waarbij ze dan geheel afzien van genieten, van ontspannen, van produktie-loze aktiviteiten. Als zoiets intreedt mag je wel spreken van 'n syndroom en het ligt voor de hand dat wanneer overwerkt-zijn en managersyndroom hun intrede doen, dat het dan wel lijkt alsof men naar later, naar die periode van vakantie verlangt, maar in wezen vlucht men er voor en durft men geen voorproefje te nemen; 'n vrije avond of 'n weekend zonder afspraken. Dus dat alles wijst op angst voor die periode van later'.

Een plaats, die geen ruimte kost

Het leven is uitermate jachtig. Mensen leven gejaagd. Tijd, tempo, haast. We noteren drie afspraken op één morgen in onze agenda, dat kleine

boekwerk, dat ons leven – al dan niet voorzien van de dagelijkse succesvolle kreet of spreuk – regeert. Voor oude mensen is er geen vrije tijd, voor hen is er alleen tijd en die krijgt bij het ouder worden een diepere dimensie.

Wim Zwanikken: 'Ik had een oude oom die er trots op was alles langzaam te kunnen. Als die aan kwam fietsen dan zag je in het begin niet of hij vooruit of achteruit fietste, zó langzaam kon hij dat. Ik bewonder mensen die drie uur 'n pijp kunnen aanhouden. Ik heb de indruk dat dat best 'n deugd is waarin je je zou kunnen oefenen. Dat vréselijke tempo... agenda's worden van jaar tot jaar dikker. Als mijn vader me met zo'n agenda had bezig gezien had hij alleen maar gezegd: "aansteller!"

Dat brengt Zwanikken op het dorp van zijn jeugd: Laren. 'Zo'n oud, romantisch, zwaar katholiek dorp, waar de mensen, bij wat er ook gebeurde, de troost van de kerk en het geloof hadden... alhoewel daarbij veel dingen gekamoufleerd werden die helemaal niet zo prettig waren; het geheel gaf toch 'n zekere vriendelijkheid. Al was er zware armoede en hadden bijna alle mensen 'n bijnaam, gekoppeld aan hun afkomst, uiterlijk of lichaamsgebrek, heel náár soms... Maar toch, in zo'n dorpje is het onvriendelijke eraf gegaan en kun je merken dat de mensen het op prijs stellen dat je een bijzonder iemand bent, met een eigen geschiedenis, een eigen vertelsel in eigen woorden, dat wordt op prijs gesteld. Het is ook een van de weinige mogelijkheden in dit dichtbevolkte land om nog 'n zekere eigenheid te hebben... een plaats die in zekere zin, geen ruimte kost. Dat trekt me aan'.

'Krachtdadige novenen'

Eert Uw vader en Uw moeder; ouderlijk gezag; ouderlijke macht; generatie-konflikt of kloof tussen jong en oud, zijn zo een paar uitdrukkingen die nogal's gehoord worden. Dat klopt allemaal niet zo erg met het romantische beeld van dat broze lieftallige omaatje bij wie het zondagsmorgens zo goed koffiedrinken is.

Zwanikken: 'Ik vind het inderdaad heel aangenaam om met oudere mensen om te gaan, maar als ze zeggen dit of dat moet zus of zo dan heb ik er weinig boodschap aan. Dat vind ik trouwens toch het moeilijke van de huidige generatie van pakweg boven de zeventig. Voor hen valt oud zijn en gezag hebben veelal samen. Gezag heeft voor hen vaak voor alle terreinen van het leven gegolden, terwijl ik het gevoel heb dat het gezag van de ouderdom veel meer zou moeten liggen in de aantrekkelijkheid die hun levenswijze heeft voor anderen'.

Ga je eigenlijk bij het ouder worden meer relativeren, milder gestemd denken en oordelen?

'Misschien. Ik heb 'n periode gekend waarin ik welhaast een afschuw had van de generatie waartoe mijn eigen ouders behoorden. Het gaf me een gevoel van benauwdheid, van zo-moet-je-worden, gekluisterd aan een kleine kring van dorp, kerk enz. Toen ik ging studeren kwam 't gevoel van vrijheid, maar ook het gevoel van je-moet-ermee-afrekenen, ook met de stoffelijke dingen van vroeger. Ik had het gevoel van alles weg te moeten doen. Ik heb dan ook alle brieven van thuis vernietigd en heel veel jeugdherinneringen. Kerkboeken, je kent dat wel zo'n oud missaal waarin de geschiedenis van 'n heel dorp is terug te vinden, vanaf de kommunie-prentjes van je klasgenoten en doodsprentjes van oude mensen tot en met devotieplaatjes en "krachtdadige novenen"... ha ha ha. Ik had het gevoel dat ik, zolang ik al die dingen bewaarde, niet vrij was. Ik heb ze verbrand of weggegooid. Daar heb ik nu spijt van. Want kort daarna kwam er bij mij een kentering waarin ik b.v. dingen ging noteren van vroeger, dingen waarvoor mijn eigen kinderen bij mij belangstelling opriepen: "Hoe speelde jij vroeger? Kreeg je dat op school? Moest je dat leren?" Via 'n oude toevallig toch bewaard gebleven eerste-klas foto van vroeger begin je dan spontaan te vertellen. Vanaf dat moment kreeg ik het gevoel van jammer. Toen kreeg ik ook 't gevoel dat ik dingen waarvoor ik me vroeger geneerde, dingen die je vader of moeder deed, nu makkelijker accepteerde. Er zelfs trots op werd. Als je vroeger moest zeggen, ik kom uit Laren – daar hebben 1500 jaar lang of zo een zelfde soort mensen gewoond. Erfgooiers, iedereen-familie-van-mekaar, inteelt-van-hier-tot-gunder, hele rare mannetjes en vrouwtjes – dan wilde ik daar eigenlijk liever niet bij horen. Nu denk ik, best leuk eigenlijk, best leuk om daar vandaan te komen. Fijn dat mensen me in dat dorp kennen. Gek dat er ooms en tantes waren, waarvan ik dacht, gut ik hoop niet dat men erachter komt dat die familie van mij zijn en dat ik dat nu helemaal niet erg meer vind. Ik vraag me daarbij wel af, hoort zoiets bij de leeftijd of hoort het bij 't feit dat jongere mensen veel minder de kans hebben om zichzelf te zijn en een eigen vorm te kiezen dan wij veertigers?

In zekere zin zijn wij toch wel 'n beetje de baas. Als ik tegen iemand zeg, jongen jij bevalt me niet, dan kan ik me dat rustig veroorloven. Maar kinderen met zo'n lange schoolperiode – en scholen zijn echt nog niet zo heel veel hervormd – kinderen van achttien jaar wat toch al in zekere zin volwassenen zijn, gaan vaak nog naar huis met de opdracht om tien woorden van buiten te leren of om een stuk uit een boek over te schrijven of dat soort domme dingen. Ik denk dat zoiets gepaard gaat met een zekere afschuw voor de generatie die je dat oplegt'.

Afscheid in je trouwpak

Wim Zwanikken heeft een soort behoefte om oude mensen op te stoken om op een eigen, unieke wijze oud te worden. Bij zichzelf herkent hij ook een renaissance van 'vroeger'.

'Ja, 'n gevoel van thuis, van eigenheid, van 'n grote bekendheid met de mensen rondom je; 'n zekere acceptatie ook van alle eigenaardigheden en verkrommingen van oude mensen met hun gekkige manieren van doen.
Vind 't ook 'n kunstwerk als mensen in hun eigen plek, in hun bouwvallige of armige omgeving, soms met de kleren van hun trouwen nog aan eindigen, zonder hulp, zonder veel te konsumeren. Dat vind ik ronduit 'n kunststuk. Dat zou ik ook willen.
Als vroeger in het dorp het verhaal rondging: "Heb je 't gezien? Ouwe Jan staat z'n aardappelland te rooien in z'n trouwpak" – vroeger kochten de mensen maar één pak, 'n streepjespak – dan betekende dat, dat ie 't plan had om dat pak af te dragen.
Schoffelen in z'n trouwpak. Daar kon men om lachen, maar tegelijkertijd wist iedereen dat 't niet meer zo vreselijk lang zou duren met Jan. Afscheid nemen op 'n heel relatieve wijze en daardoor op een aan humor grenzende manier nog aanwezig zijn, 'n manier die haast vertedering oproept. Groots vind ik zoiets'

Het repareren van oude mensen

Oud is eigenlijk niet langer out vandaag. Het is zeer in, en vogue. Grootmoeders winkeltjes, antiek-boetiekjes, bric à brac-zaakjes vliegen als paddestoelen uit de grond. Fin de siècle, art nouveau en alle andere nostalgie-golven spoelen over ons heen. Waar duidt het op?

'Ik ben geen kultuurkenner, maar ik denk wel dat het iets te maken heeft met een vorm van verveling. Mensen hebben het gevoel, dat het paradijs voor hen ligt of achter hen. En nou is het paradijs vóór ons, in de zin van hiernamaals, zo'n beetje afgeschaft. Men wil terug naar dat paradijs dat achter ons ligt, waarin de mensen meer spel hadden, de natuur rijker was en je meer kon beleven. Er is momenteel een grote mate van saaiheid, automatisering en gelijkvormigheid. Als je b.v. kijkt naar de uniformiteit van de kleding bij de jeugd, dat is erger dan vroeger, bijna weer een klederdracht.
Grote bedrijven en massale scholen geven een ontstellende eenvormigheid en een gevoel dat je iets tekort komt in je belevingen. 'n Kleine groep kan nog op reis naar India of 'n stukje platteland huren of kopen, maar de meesten kunnen dat niet. Daarom rijzen grootmoederswinkels als paddestoelen uit de grond.
Als ik in mijn eigen huis rondkijk – wat een heel oud huis is – dan zie ik dat door reparatie die ze daar later aangebracht hebben het grondplan min of meer verloren is gegaan, waar 'n zekere soberheid in zat, 'n bepaald gebruik van licht, ruimte, warmte, waarvan ik het gevoel heb dat het best zinvol is geweest. Ik vind het prettig daarnaar terug te keren. Je hoopt dat mensen die zo'n huis betrekken niet meteen gaan breken en slopen, maar 's proberen te ontdekken of deze woonvorm die heel vroeger is ontstaan niet de beste vorm is op deze grond, op deze plek, in deze stad.
Ik denk aan steden zoals Amsterdam, Amersfoort en Nijmegen, waar ze vreselijke gaten hebben gehakt... tjonge denk ik dan, er zijn te weinig mensen die het opkrikken van zo'n huis voor hun rekening willen nemen. Ik heb het gevoel dat in deze kultuur van het oude, ook waar die onecht is, toch 'n voorbode zou kunnen zitten van 'n opknappen van de maatschappij. Dus dat uit het hebben van iets antieks zou kunnen groeien het graag willen herstellen en verzorgen van oude dingen; en als je met oude woningen bezig bent raak je aan oude levenswijzen en dan ben je bij oude mensen. Dat zit aan elkaar. Je kunt het antieke voorwerp nog als belegging zien, maar het antieke huis opknappen is eigenlijk al geen belegging meer, dat is een investering die te maken heeft met houden van en dat grenst naar mijn gevoel aan het houden van oude mensen. Ik zou bijna zeggen, grenst aan het repareren van oude mensen, het in goede vorm houden, het in staat stellen om in eigen omgeving verder te gaan, in staat stellen om op 'n zichtbare manier oud te worden. Oud worden als 'n kunst-stuk'.

Een toegankelijk paradijs

Op mijn slotvraag of we wat dit laatste aangaat in de toekomst betere kansen krijgen, kijkt Wim Zwanikken somber en bedachtzaam en zegt aarzelend:
'Voor een beperkte groep misschien wel ja, maar zaken als kollektieve verzorging en steeds grotere verhuizingen van hele stadsdelen ('n paar miljoen mensen in Nederland zijn niet thúis!) doen voor veel mensen eigenlijk op 'n definitieve manier de achtergrond verloren gaan waartegen het kunst-stuk zich moet afspelen. Ik denk dat zichtbaar en uniek oud-worden ook alleen kan als de zorg en de verzorging die nu steeds meer op staatskosten en in grote instituties gebeurt, meer vervangen kan worden door een andere aanpak: menselijker en kleinschalig en in meer varianten'.
Wat dit laatste betreft verduidelijkt Zwanikken zijn ideeën als volgt:
'Het is niet geoorloofd om arm te zijn, maar wel 'n dure postzegel-verzameling te hebben. Sommige mensen willen twaalf honden kunnen voeden, maar of ze zelf schurft hebben maakt ze niet uit. Sommige mensen willen graag in 'n huis wonen dat propvol staat met herinneringen, maar 't maakt ze niets uit of er wat op de grond ligt. Sommige mensen willen graag lekker eten en ook best sterven aan een hartinfarkt. Maar dat kan allemaal niet.
Ik denk als er wat meer extremen werden toegestaan het gemiddeld veel aantrekkelijker zou zijn in het leven'.
Dat alles klinkt zo'n beetje als 'à la recherche du temps perdu'. Je ziet uit die hevige romantiek- en nostalgiegolf wel weer een komplete industrie komen.
Zwanikken lacht en heeft ook daar een antwoord op. 'We hebben immers ook zo'n industrie van de toekomst gehad. Kijk naar de platen en prenten van heiligen en engelen. Dat zijn toch ook dingen geweest die mensen ooit overeind hebben gehouden! Er is ontzettend veel zichtbaar verleden. Vroeger was de toekomst hoogst onzichtbaar. Ik vraag me werkelijk af, wat is het beste alternatief? Dat verleden dat in de gebouwen en in de grond zit, in de rimpels en in de gezichten van mensen verborgen ligt, in pakhuizen vol kultuur... zie de rijke bibliotheken waar nog zo weinig gebruik van wordt gemaakt...
Daar ligt in zekere zin een veel toegankelijker paradijs dan in het vroegere'.

MAURICE ACKERMANS

Ons vitale lijf

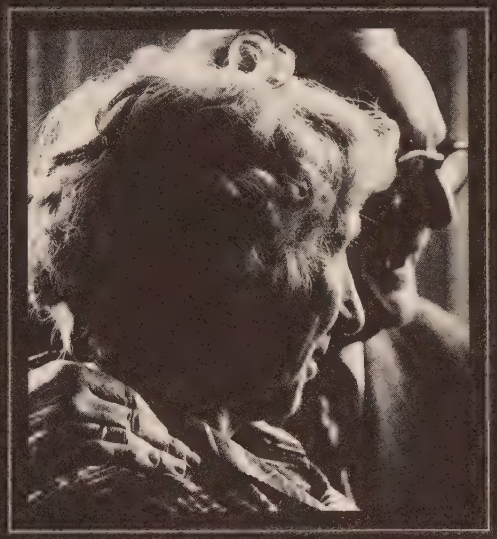

Mensen hebben een lijf. Een lijf, dat houdt van lekker eten en behagelijkheid. Een lijf, dat er van houdt om aangeraakt en gestreeld te worden. Mensen zijn ook sociale wezens. Zij leven graag samen met andere mensen. En in dit samenleven maken ze kontakt met elkaar door middel van woorden, gebaren, ogen, gezichtsuitdrukking, houding en aanraking.

n dat kontakt met elkaar worden een heleboel behoeften bevredigd. Ieder mens wil graag iets belangrijks betekenen voor iemand anders of voor meerdere anderen. Via dat kontakt merk je dat en laat je het ook anderen merken. Je wilt je graag veilig voelen bij een ander. Je wilt graag dat een ander van je houdt. Je wilt graag dingen samen met een ander beleven. Voor al die dingen hebben we ons lijf. Met onze tong kunnen we praten. Met onze ogen kunnen we iemand toelachen of boos kijken. Met onze handen kunnen we iemand liefkozen, enzovoort.

Dit alles geldt vanaf de dag dat wij geboren worden tot en met de dag dat wij sterven. Die behoeften hebben wij ons hele leven. Zo ook hebben we ons hele leven ons lijf. Je zou dit lijf kunnen zien als een instrument waarmee we onze behoeften kunnen bevredigen.
De intensiteit van onze behoeften en de manier waarop we daarbij ons lijf gebruiken kan zeer verschillen. Van jongsaf worden wij daarin gevormd. Bijvoorbeeld wat wij lekker vinden is ons in belangrijke mate geleerd. Er zijn groepen die kikkerbilletjes en stukjes slang heerlijk vinden, terwijl zij het vreemd vinden dat wij koeiemelk en varkensvlees lusten. Ook de manier waarop wij al dat lekkers naar binnen werken wordt ons geleerd: met mes en vork, met stokjes, met onze vingers, er zijn tal van verschillen. Zo wordt ons ook de mogelijkheid geleerd om met ons lijf met de ander in kontakt te treden en de mate waarin we van ons eigen lijf en dat van een ander genieten. Evenals de manier waarop.

Nu hebben wij in onze westerse leefwereld die meer direkte beleving van ons lijf niet zo best geleerd. Aanraken van anderen is slechts onder zeer bepaalde omstandigheden en dan op een bepaalde manier toegestaan. En met het lust ervaren aan je eigen lijf en aan het lijf van een ander hebben we al helemaal moeite. We hebben geleerd het weg te drukken of op z'n minst hebben we het aan zeer strenge regels onderworpen. In het verleden was intiem lijfelijk kontakt eigenlijk alleen toegestaan wanneer het in dienst stond van de voortplanting. Die koppeling was zo sterk, dat mensen die niet aan voortplanting deden – zoals bijvoorbeeld kinderen en oudere mensen – ook geen lijfelijk kontakt mochten hebben of lijfelijke lust mochten ervaren. We ontkenden gewoon dat ze daaraan behoefte zouden hebben.
En dat is heel vreemd. Want of je nu 3 jaar, 13 jaar, 30 jaar, 50 jaar of 70 jaar bent, we hebben allemaal dat lijf en onze behoefte aan kontakt, aan tederheid en aan lustbeleving.
Het is niet alleen vreemd. Het is ook erg jammer. Immers, we ontzeggen onszelf hiermee een hoop fijne dingen. Je kunt het vergelijken met het vermogen om te praten. Je kunt best erg goed met iemand opschieten ook als je niet met elkaar kunt praten. Maar ons vermogen om met elkaar te praten geeft aan zo'n relatie veel extra kleur en mogelijkheden. Zo ook het lijfelijk kontakt. Dat is echt niet absoluut noodzakelijk om een fijne relatie met elkaar te hebben (en wat dat betreft moet ook niemand zich laten opjutten; ik kom daarop nog terug). Maar het is toch wel fijn als je ook deze mogelijkheden, die je in je hebt, kunt benutten en ervan kunt genieten.

Veranderingen

Gelukkig is er de laatste jaren iets aan het veranderen. We erkennen meer en meer dat ons lijf een belangrijke kontaktmogelijkheid biedt. En we accepteren ook meer dat lijfelijke lust ervaren fijn is. Belangrijk is ook dat we inzien dat dit niet alleen geldt voor gehuwden in hun jonge jaren, maar voor iedereen van jong tot oud.
Die verandering slaat soms zelfs door naar het andere uiterste: nu moeten en zullen allen van jong tot oud van hun lijf genieten; en dan nog zoveel mogelijk. Een jongere die niet aan zelfbevrediging doet is abnormaal; jongeren moeten zo snel mogelijk gaan experimenteren met sex; meisjes en vrouwen moeten een orgasme krijgen, anders klopt er iets niet met de relatie; de meest fantastische gymnastische toeren zouden behoren bij een goede sexuele relatie; ook ouderen – zonder angst om nog kinderen te krijgen – zouden nog heel vitaal en frekwent lichamelijk kontakt met elkaar moeten hebben, enzovoort.
Van al dat moeten word je wel eens kriebelig. Vroeger moest je je onthouden en nu moet je opeens van alles. Dat is onzin. Niets moet! Het gaat erom dat je je fijn voelt en dat je daarin niet belemmerd wordt door al dat moeten en mogen.
Als je het zo bekijkt dan is ons lijf een fijne en belangrijke mogelijkheid die we hebben om ons uit te drukken in kontakt met een ander; om ons nabij te voelen; en om lust aan te beleven. Als we dat tenminste willen.

Het idee dat oudere mensen dat lijfelijke plezier niet meer zouden willen is wijd verbreid. Maar het is niet waar. Zoals gezegd: de behoefte daaraan hebben we van jong tot oud. Onderzoek bevestigt dit: Veel oudere mensen zijn nog seksueel aktief, ook al neemt heel geleidelijk de frekwentie en ook de intensiteit van de orgastische beleving af. Maar dat is dan ook niet zo belangrijk. Met name oudere mensen ontdekken hoe fijn en bevredigend het is lijfelijk nabij te zijn zonder de drang of dwang tot het presteren van de geslachtsgemeenschap. Met name zij ontdekken dat hun hele lijf vol zit met lustvolle en kontaktuele mogelijkheden. (Hoe vaak zijn vooral jonge mensen niet uitsluitend gericht op de geslachtsorganen en de prestatie van de geslachtsgemeenschap. Jammer, want ons lijf heeft zoveel meer mogelijkheden!)

Belemmeringen

Tot nu toe ging het mij meer in het algemeen om de houding tegenover de lijfelijke behoeften en verlangens van de oudere mens. Die houding is erg belangrijk. Maar het is natuurlijk niet het enige dat telt. Er kunnen allerlei omstandigheden zijn die het met name oudere mensen moeilijk maken, hun lijfelijke mogelijkheden te ontplooien. Ik wil hier een paar punten noemen:

De gezondheid

In de loop van de jaren neemt het aantal lichamelijke kwalen vaak toe. Men wordt ook vaak gauwer moe. In het algemeen is de lijfelijke konditie niet meer optimaal. En dat heeft natuurlijk invloed op de mogelijkheid om je ook lijfelijk te ontplooien. Overigens is het goed om meteen hier te stellen dat het onzin is dat geslachtsverkeer en zaadlozing zouden leiden tot lichamelijke verzwakking. Het is eerder andersom: het doen funktioneren van je lijf en het plezier daarin hebben werkt juist gunstig op je lijfelijke konditie. Dat neemt niet weg dat er vaak lijfelijke oorzaken zijn die belemmerend kunnen werken: zwaarlijvigheid, langdurige ziekte, rheumatische klachten, verhoogde bloeddruk, problemen met het hart, enzovoort. Er zijn ook belemmeringen die direkt met de geslachtsorganen te maken hebben, zoals vergroting van de prostaat en baarmoederverzakking. Deze laatste kwalen kunnen overigens operatief worden verholpen zonder dat dit een negatieve invloed heeft op de mogelijkheid tot geslachtsgemeenschap.
Die belemmeringen kunnen er dus zijn. Maar vaak ook is het een misvatting dat 'het niet meer kan'; zoals bijvoorbeeld na een hartinfarkt of bij verhoogde bloeddruk of na een operatie aan de geslachtsorganen. Veelal zijn problemen gemakkelijk op te lossen door andere posities en technieken. Overigens geldt ook hier weer dat het helemaal niet nodig is om je lijfelijk zo in te spannen om bevredigend lijfelijk samen te zijn.

De situatie

Oudere mensen kunnen in een situatie zitten waarin hun de lust tot lijfelijk plezier vergaat of waarin de mogelijkheden daartoe sterk zijn verminderd. Sommigen zitten vol met zorgen. Anderen missen de levenslust; zij zien geen zin meer in hun leven. Voor een grote groep geldt dat hun partner is overleden en mogelijkheden om kontakten met anderen te leggen zijn er niet of nauwelijks. Hoe veel oudere mensen zijn niet eenzaam! Het lijkt me erg belangrijk als er met name ook voor oudere mensen meer kontaktmogelijkheden zouden kunnen worden gecreëerd. Gewoon ontmoetingsmogelijkheden waarbij het *niet* de opzet is om mensen tot een huwelijk te brengen. Dit huwelijksdenken – als voorwaarde voor intiem kontakt – is wijd verbreid en vormt een ernstige belemmering voor het doorbreken van de eenzame situatie van veel oudere mensen.
In bepaalde gevallen leven mannen en vrouwen gedwongen gescheiden. Of ze leven in situaties waarin ze niet even – al of niet met z'n beiden – alleen kunnen zijn. Er zijn zelfs bejaardentehuizen waarin men paren die vele jaren samen zijn geweest van elkaar scheidt. Zo iets moet onmogelijk zijn! Het gaat er niet eens om dat die twee wellicht wel degelijk van hun lijfelijke mogelijkheden willen en kunnen genieten. Het gaat er om dat louter de nabijheid van de ander van vitaal belang kan zijn.

De omgeving

Dit laatste geeft aan hoe er vaak nog gedacht wordt over de sexualiteit van de oudere mens: 'Dat doen ze toch niet meer'; 'voor hen is dat afgelopen en niet meer van belang'; 'sex hoort bij jong en mooi en romantiek'.
Een dergelijke houding vind je bij familie, buren, kennissen, verzorgers en artsen. En dat is erg vervelend. Een oudere die zich nog vitaal en levenslustig voelt en die ook van lijfelijk genieten houdt gaat zich soms abnormaal voelen. In ieder geval houdt hij/zij

zijn/haar verlangens en gedrag voor de omgeving verborgen uit vrees anders te worden uitgelachen. En dat kan er weer toe leiden dat hij of zij – als er eens sexuele problemen zijn – er niet over durft te praten met een hulpverlener.
Soms kan ook de omgeving om andere meer persoonlijke emotionele redenen de behoeften en verlangens van de oudere mens ontkennen. Hoe vaak vinden de kinderen niet dat hun vader of moeder geen verlangens meer behóórt te hebben als één van beiden overleden is. Zij onderkennen niet de vitale betekenis die kontakten voor hun nog levende ouder kan hebben.

Meer voorlichting
Het lijkt me van groot belang dat er meer voorlichting komt voor artsen, bejaardenverzorg(st)ers, verpleegkundigen, direkties van bejaardentehuizen, pastors, en anderen.
Belangrijk lijkt me ook dat de oudere mensen zelf voorlichting krijgen dat het 'normaal' en fijn is dat zij lijfelijke verlangens hebben. En dat zij informatie krijgen over de verschillende manieren waarop je met elkaar van je lijf kunt genieten en over de grotere en kleinere problemen die zich bij oudere mensen daarbij kunnen voordoen. Waarom geeft men wél informatie over dieet en lichaamsoefeningen en niet over een zo vitaal punt als het sexuele leven?

Dr. B. S. WITTE
Directeur van het Nederlands Instituut voor Sociaal Sexuologisch Onderzoek

Gerontologische

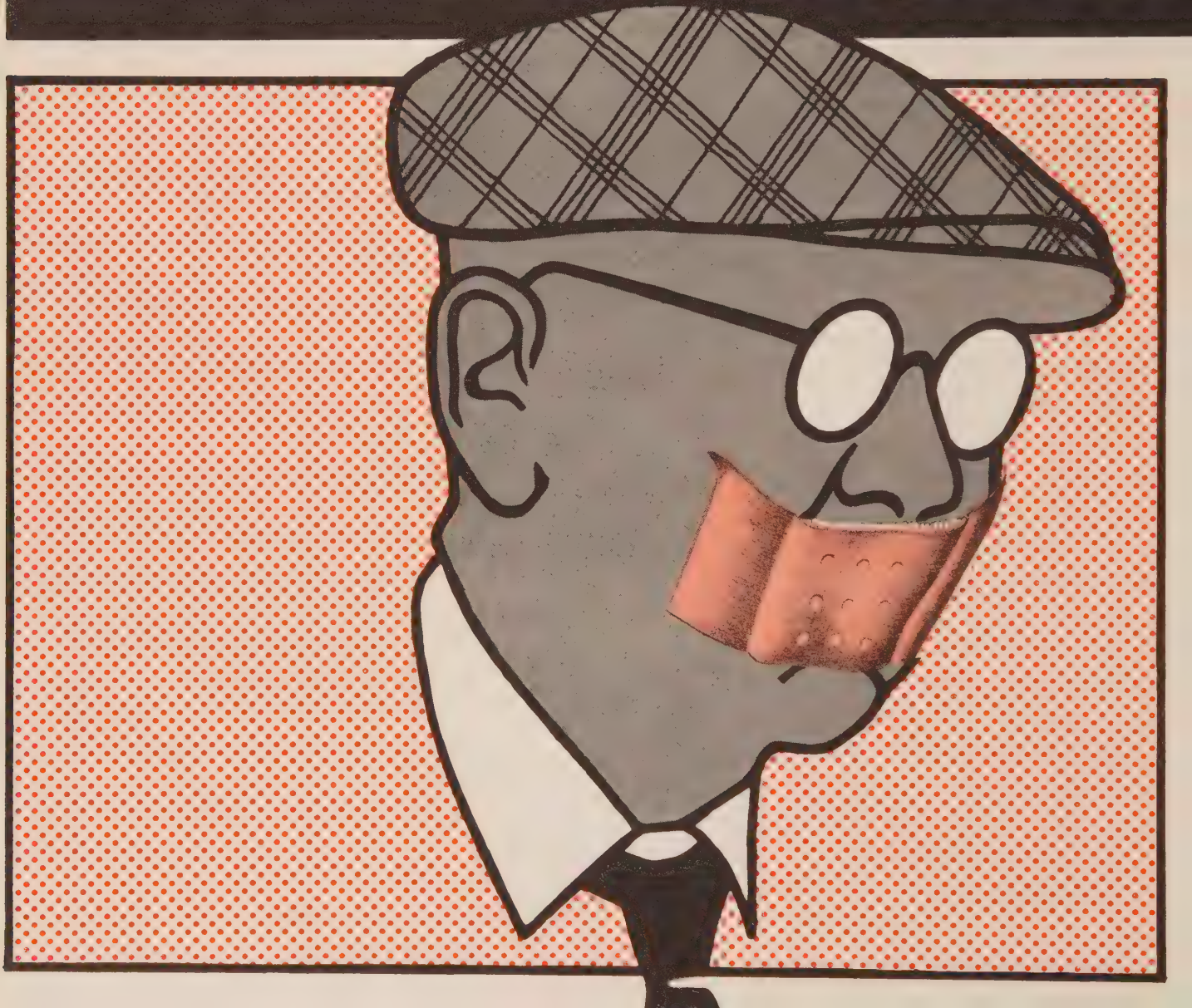

bespiegelingen

Dag tegen welke 'ouwe dag'?

Eertijds riep 'oud' beelden op van mensen, van wie rust uitging, die tijd voor je hadden, niet direkt klaar stonden met een oordeel, maar bezonnen waren. Die gekend werden, zonder bekend te zijn, die men wegens hun ervaring wel ergens in kende. Van wie men merkte, dat ze soms vlugger dan anderen de zaak door hadden; eerder als grootouder vergevingsgezind dan de eigen ouders. Die tijd lijkt ver weg. Grootouders, die rond de vijftig zijn, zijn geen uitzonderingen. Maar het komt ook voor dat zeventigtachtigjarigen er uiterlijk weinig vanaf wijken. Wel geven bovenstaande associaties aan, dat het altijd ging om verhoudingen, om gedrag in een sociale kontekst. Van de menselijke kant waren de ouden op de hoogte. Daarin hadden zij de langste leerschool van allen doorlopen. Dat had hen hoogstwaarschijnlijk gemaakt. Niet alleen de soberheid van de vooroorlogse decennia, de ongekendheid met wat wij nu al weer kritisch welvaart noemen, maar de sociale omgeving, die hen voortdurend omgaf. Is dat het welzijn, waaraan wij nu gebrek hebben? Als wij dan de vraag stellen, tegen welke ouwe dag zeggen we 'dag', is dat die van de welvaart, waarin de oudere mens zo op zichzelf kon gaan staan, dat hij vertwijfeld omkijkt naar de ouderdom van zijn eigen ouders, die ongetwijfeld vaak in veel eenvoudiger omstandigheden te leven hadden in hun ouderdom, als ze al oud geworden waren? Of is het dat wij af willen van de ouderdom van bovenstaande associaties, nemen we afscheid of moeten wij er afscheid van nemen? Hoe en waarom moeten wij dat? Of is er nog een derde mogelijkheid? Een soort synthese van het goeie van het ouwe samen met het welzijn van de nieuwe tijd.

Begrippen, heilige koeien

Ik sta altijd verbaasd over de termen, de woorden die zich slaafs voegen naar de hand van de schrijver. Het ongeluk wil dat dat ook vaak geldt voor de lezers van deze woorden, deze zinnen. Is het geen rookgordijn dat gelegd wordt, waarachter menigeen - ook wij - ons kunnen verschuilen, waarna wij weer overgaan tot de orde van de dag. Want wat bedoelen wij met fraaie woorden als welvaart, welzijn? Daaraan zijn er velen toe te voegen. We kennen ze uit allerlei (ook overheids-)nota's: de kwetsbare groepen, zelfstandigheid zolang mogelijk handhaven, integratie bevorderen enz. enz. Het zijn de heilige koeien uit het bejaardenwerk. Als die termen vallen, knikken alle hoofden heel inschikkelijk. Waarschijnlijk is dat, omdat wijzelf ook graag zelfstandig en tevens geïntegreerd zijn. Degene, die deze heilige koeien bij de horens wil vatten, of er kritische vragen bij wil stellen, wordt vaak niet au serieux genomen. Durf maar eens te zeggen dat inspraak van oude bewoners in een verzorgingstehuis nog niet zo'n eenvoudige zaak is. Het ontbreekt er nog maar aan dat je dan wordt uitgemaakt voor een reactionaire conservatief.

Ruimen van taboe's

Wat moeten wij ons voorstellen bij deze sleutelwaarden uit ons werk? Daar valt lang en breed over te discussiëren. In plaats van al dat gepraat lijkt een ander standpunt veel reëler. Kijken naar wat er zich in de werkelijkheid afspeelt. En dan niet naar één groepje ouderen en niet naar één aspekt, maar naar een behoorlijk aantal ouderen en met hen veelzijdig verkeren. Eerst op grond daarvan verwerven we materiaal, op grond waarvan iets valt te zeggen. De mooie termen zetten we zolang tussen haakjes en we wachten af of ze uberhaupt nog bruikbaar blijken. Mocht dat niet het geval zijn dan is de eerste winst dat wij een aantal taboe's hebben ontmaskerd en hebben opgeruimd. Daarmee hebben we nog geen nieuwe waarden, die nastrevenswaard zijn. Die moeten worden afgeleid uit wat wij omtrent de ouderdom langzamerhand aan kennis hebben verworven, niet alleen in eigen land, maar ook ver daarbuiten.

Voorwaarden, die verduisteren

Zijn het wel waarden als zelfstandigheid, onafhankelijkheid e.d., of zijn het niet eerder voorwaarden, die wij moeten scheppen, zodat ieder zich de levensstijl kan kiezen, die naar zijn eigen inzicht en gevoelen hem het beste ligt? Over die voorwaarden menen we wel het nodige te weten; de lengte van de nieuwe nota bejaardenbeleid '75 is er een voorbeeld van. Het zou gaan om een juist inkomen, juiste huisvesting en een juiste gezondheidszorg en de voorwaarden, die nodig zijn om daaraan weer te voldoen: beschikbaar geld, geschikte woningen in voldoende aantallen, deskundigheid in de instellingen van de gezondheidszorg etc. etc. Het wordt duidelijk dat het een heel systeem is van op elkaar afgestemde werkelijkheden. Veranderingen in één onderdeel hebben hun effect op het grotere geheel. Dat hangt samen met het geheel. Vandaar dat samenwerking van al de verscheidene organen en organisaties in het bejaardenwerk zo'n belangrijke zaak is. Het is o zo gemakkelijk om je hierin te verliezen, voor een of ander onderdeel je volledig in te zetten, met voorbijzien van de uiteindelijke doelstelling. Is dat laatste niet de oudere mens zelf en lijkt het doel niet duidelijk, namelijk enige levensruimte voor hem te scheppen in onze complexe samenleving, waarin hij zelf kan bepalen wat hij wenst, niet wenst, wenst te doen of te laten? Op datzelfde moment zijn wij weer terug bij de reeds gemaakte opmerking, dat het het beste lijkt te gaan kijken naar oudere mensen zelf en naar de omstandigheden waarin zij leven. Daaruit zal dan tevens zijn af te leiden, dat de voorwaarden, die levensruimte geven, zeer uiteenlopend kunnen zijn. Dat houdt in, dat allerlei voorwaardelijke maatregelen sterk gerelativeerd moeten worden. Als voorwaarden mogen zij absoluut niet zo stellig gegeneraliseerd worden voor alle ouderen. Wat al vaak is gezegd, herhalen we hier: de oude mens doorbreekt algemene regels. Op iedere regel zijn vele uitzonderingen. Of: uitzondering is regel.

Ouderen en voorwaarden

Het lijkt derhalve een beetje op Sysiphus-arbeid om uitsluitend stil te staan bij de voorwaarden. Trouwens de voorwaarden moeten vanuit de oude mens zelf geformuleerd en opgevuld worden. Hij/zij geeft de lading, de inhoud aan van de voorwaarden. En in hoeverre zijn we daarmee gevorderd? Wij willen ons afvragen in hoeverre oudere mensen zelf betrokken zijn, betrokken worden bij de inhoud en de vormgeving van de drie belangrijke voorwaarden, boven al genoemd: het inkomen, de huisvesting en de gezondheidszorg.

a Inkomen

Wat is er bekend van de financiële positie van de oudere mens, de wijze waarop zij – naar gelang hun inkomensniveau – budgetteren en hun geld besteden, of zouden willen besteden? In hoeverre is daarin sedert hun pensionering verandering gekomen,

m.n. hoe is de financiële situatie veranderd b.v. sedert het overlijden van de echtgenoot? Over deze vragen is de bestaande informatie schaars of ontbreekt geheel. Men kan deze vragen evenmin beantwoorden door met macro-economische cijfers van de AOW-gelden te goochelen. Er zijn nog steeds zeer veel mensen die nog nooit een briefje van 1000 gulden gezien hebben, gezwegen van het feit dat zij het ooit in hun handen hebben gehad. Het noemen van grote bedragen verduistert evenzeer als het goochelen met de heilige koeien als zelfstandigheid en integratie.

b Huisvesting

Wat de huisvesting betreft geldt hetzelfde. Ons is geen onderzoek bekend in Nederland waarbij, gedifferentieerd naar de verschillende validiteitsniveaus, onderzocht is hoe oudere mensen hun eigen woonruimte (eigen huis, bejaardenwoning, kamer in het verzorgingstehuis, etc.) beleven en evalueren. Je vraagt je af, hoe weten die architecten dat toch allemaal en al die ingenieurs die de tekeningen moeten beoordelen. Of zouden zij er op een zondagmiddag mee naar hun bejaarde vader of moeder lopen om raad te vragen? Zeker is dat niet iedere oude mens op dat soort vragen in zal gaan, maar bekend is, uit incidentele ervaringen, dat er wel degelijk allerlei verstandige opmerkingen te beluisteren zijn, waarmee architecten en andere policymakers hun voordeel zouden kunnen doen. Heel sprekend is de bestaande kortsluiting waar het betreft de bouw van z.g. bejaardenwoningen. De te grote complexen, vaak te ontoegankelijk qua ligging t.o.v. de voorzieningen in de buurt en de te geringe accommodatie in geval van ziekte of tijdelijke hulpbehoevendheid, zijn even zo vele tekorten op grond van onvoldoende informatie van de kant van de ouderen zelf; we zouden ook kunnen zeggen, bewijs van onvoldoende inspraak van ouderen in deze materie.

c Gezondheidszorg

Wat de gezondheidszorg betreft ligt de zaak complexer. Ongetwijfeld staat die in ons land op een hoog peil, niettegenstaande het ontbreken van gerichte aandacht binnen de universiteiten voor de medische gerontologie als zodanig. Maar omdat vele individuele artsen en specialisten wel degelijk uitstekende relaties hebben opgebouwd en onderhouden met hun oudere cliënten, zijn moeilijk algemeen geldende uitspraken te doen. De mentaliteit wisselt vaak met de arts. Dat wil niet zeggen, dat wij de indruk hebben dat veel artsen te sterk uit zijn op het genezen van ziekten en het conditioneren van een blijvende gezondheid minder aandacht geven. Dit wordt ook niet in de hand gewerkt door de specialistische opsplitsing van het medische handelen, dat juist een algemeen over- en inzicht in de patiënt bemoeilijkt. Tel daarbij nog het groeiende besef, dat ook aan de psychische en de sociale aspecten aandacht gegeven moet worden, dan is de problematiek compleet. Daardoor zijn in ons land b.v. onderzoekingen naar het voedingspatroon bij gezonde langlevende en betrekkelijk kortlevende ouderen nog zeer schaars. Onderzoek van voedingsdeskundigen dat enige jaren geleden op gang leek te komen, is vrijwel stil komen te liggen, terwijl juist de voeding een van die op lange termijn werkende effecten is, waaraan veel meer aandacht zou moeten worden besteed. Bij bestudering van dit onderwerp zou onwillekeurig ook veel meer aandacht gegeven moeten worden aan het verband tussen het subjectief welbevinden en de objectieve gezondheidstoestand. Dat veronderstelt wel dat de medicus het subjectief gevoel van de patiënt als een belangrijk gegeven beschouwt.

Gemiste kans en kennis

Tot zoverre een globale schets in hoeverre wij de oudere mens in de voorwaarden terugvinden.

Kort en bondig gezegd: dat valt nogal tegen. Hoe komt dat? Heel eenvoudig, omdat onvoldoende naar oudere mensen zelf is geluisterd en onvoldoende op hun antwoorden is gestudeerd. In eigen taal gezegd: er is onvoldoende gericht onderzoek gedaan bij oudere mensen zelf. Waren de onderzoekers daar-

toe niet bereid? Wel degelijk! Sedert 1956 zijn er reeds allerlei pogingen gedaan om ook de overheid te bewegen ook voor de praktijk belangrijk onderzoek te steunen. Dat is slechts zeer mondjesmaat gebeurd. En voor zover het gebeurd is - en dat moet er bij gezegd worden – is het slechts zelden geschied op initiatief van de overheid zelve. Meestal werd door geduldig stimuleren enig, meestal bescheiden onderzoek mogelijk gemaakt. Voorzover de nieuwe Nota Bejaardenbeleid '75 op onderzoek is gebaseerd, is zeer weinig geïnitieerd door de overheid zelve. Dat de inspraak van de ouderen zelf in het geheel van maatregelen dan ook beneden de maat is gebleven, is daardoor duidelijk. Het is zeer betreurenswaardig dat de overheid het middel van het wetenschappelijk onderzoek niet veel vaker heeft gehanteerd. Het klinkt dan ook wat onwaarachtig, wanneer in genoemde nota het belang van wetenschappelijk onderzoek wordt gerelativeerd. Als je de wetenschap geen kans hebt gegeven om te tonen welke bijdragen zij kan leveren, heeft men daartoe het recht niet, dachten wij.

'Ouwe Dag' als werkelijkheid

De oorspronkelijke vraag tegenover welke oude dag we vriendelijk moeten staan, is daardoor pas zijdelings beantwoord. Het gaat minder om de ouderdom zelf dan om de plaats die we daaraan zelf toekennen. Niet alleen in de maatschappij als zodanig, maar ook in ons eigen leven*. Bovendien zou binnen het werk mét en vóór ouderen de oudere zelf veel meer aan zijn/haar trekken moeten komen. En dat is niet alleen ten gunste van die oudere, maar ook voor hemzelf en de samenleving waarvan men deel uitmaakt, van belang. Ter illustratie daarvan een concluderende uitspraak van Margaret Mead in haar autobiografie Blackberry Winter (1972), sprekend over de ervaring van grootmoeder worden: '...everyone needs to have access both to grandparents and grandchildren in order to be a full human being'. Het is duidelijk dat deze generalisatie niet juist is, omdat lang niet iedereen zijn grootouders heeft gekend en menigeen geen kinderen krijgt, of geen grootouder wordt. Wel zal Mead zelf het zo beleefd hebben en met haar wellicht vele, die kleinkinderen waren en het geluk hadden grootouder te worden. Slechts deze authentieke belevingen lijken ons basis voor bezinning op de ware 'oude dag'.

* Zie in dit verband de inleiding bij het eerste Cahier van de reeks Ouderdom en Levensloop, onder de titel 'Notities over levensloopsychologie' door Bère Miessen, v.Loghum Slaterus, Deventer, 1975.

Dr. JOEP M. A. MUNNICHS
Lektor psycho-gerontologie
aan de Katholieke Universiteit
Nijmegen

Bejaarden onder 'drug'

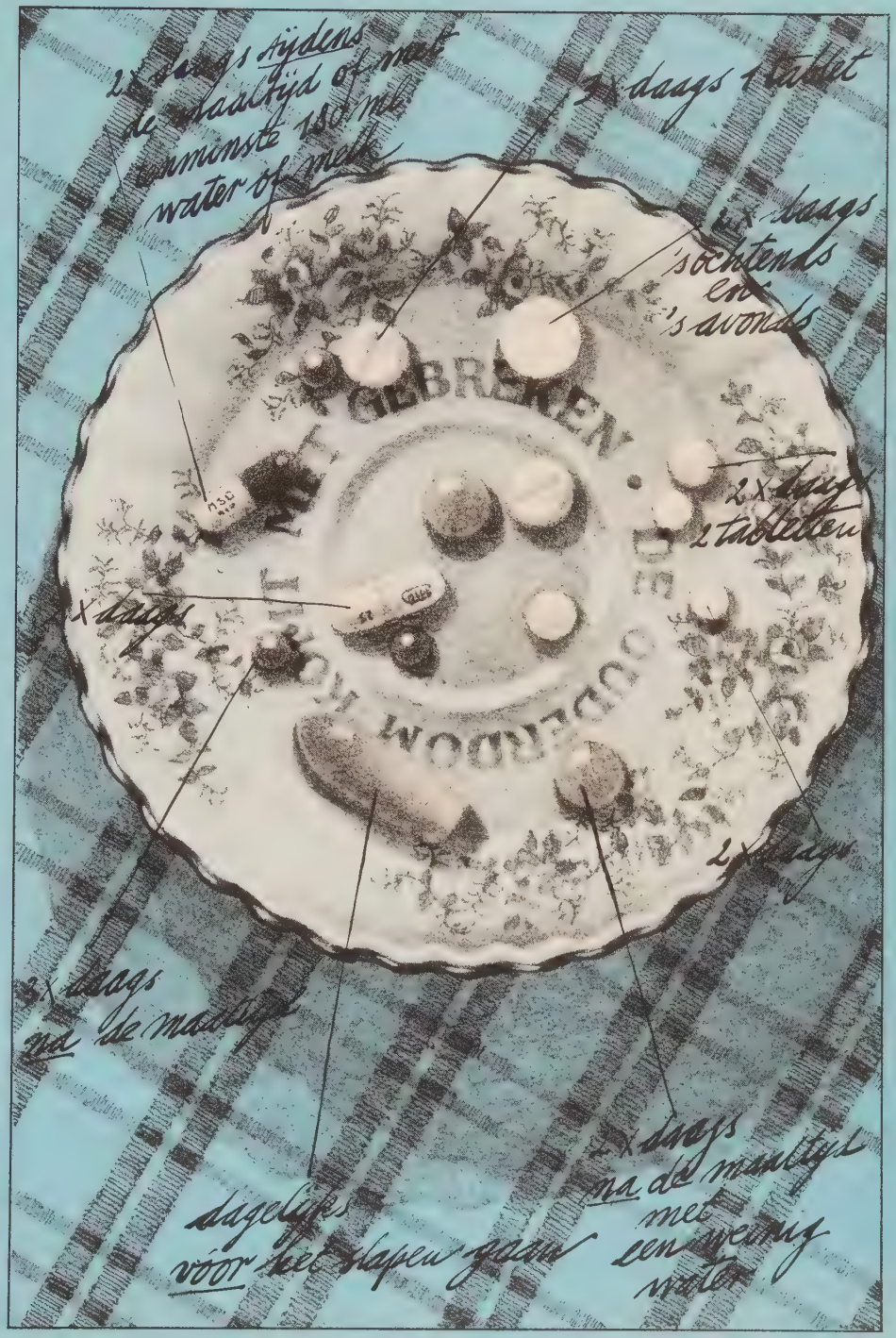

Van de 1.25 miljard gulden, die in 1973 in ons land aan geneesmiddelen werd uitgegeven, kwam naar schatting maar liefst tweederde voor rekening van onze bejaarden, die ruim 11% van de totale bevolking uitmaken. Alléén Amsterdam telt op dit ogenblik 15% 65-plussers.

De bejaarde', aldus dr. Schouten, 'is vaak een moeilijk probleem voor de huisarts. Hij heeft lang geleefd, is dikwijls eenzaam en etaleert soms met een zekere graagte zijn klachten. Die heeft hij uiteraard ook, maar onze huisartsen weten er, nolens volens, in vele gevallen niet goed raad mee. De arts geeft de bejaarde man of vrouw een medicijn voor de gewrichtspijnen, het hart of andere zaken. Ik heb vele patiënten ontmoet die jarenlang gewend waren 12 à 15 maal per dag geneesmiddelen te slikken'.
Het is een feit dat het gros van onze bejaarden wordt behandeld door artsen die in hun opleiding niet of nauwelijks geconfronteerd zijn met de specifieke problemen van de ouder wordende mens. Een Haagse arts verklaarde nog niet zo lang geleden dat hij tijdens zijn studie driemaal met het bejaardenprobleem in aanraking kwam terwijl in de Nederlandse medische vaktijdschriften het onderwerp in de afgelopen jaren niet vaak aan de orde is geweest. Deze Haagse medicus vraagt zich af of er onder de artsen eigenlijk wel belangstelling bestaat voor de bejaarde mens, een categorie die nog altijd omstreeks anderhalf miljoen mensen in ons land omvat.

—— Volgens dr. Schouten raken bejaarden bij het innemen van een te grote hoeveelheid geneesmiddelen gemakkelijk in de war. 'Zij vergissen zich,' zegt hij, 'nemen de medicijnen verkeerd in door slechter wordende ogen of een slecht geheugen en weten niet meer wanneer en welke pil, poeder of capsule zij moeten innemen.
Wanneer men dan de bejaarde vraagt eens te vertellen welke medicijnen hij inneemt en hoeveel van elke soort, ziet men grote aarzelingen. Medicijnen die eigenlijk driemaal per week zouden moeten worden ingenomen, blijken driemaal daags geslikt te worden, terwijl omgekeerd medicijnen, die de patiënt eenmaal daags zou moeten gebruiken slechts eenmaal per week worden ingenomen. Het is helemaal niet ongebruikelijk dat de bejaarde zich afvraagt: "Heb ik nu vanmorgen wel of niet mijn medicijn ingenomen?" Het is een volkomen logische zaak dat een en ander soms groot gevaar kan opleveren'.

—— De Hilversumse geriater heeft zeer vele malen geconstateerd dat, wanneer men in bepaalde gevallen het medicijngebruik bij een bejaarde volledig stopt, er in korte tijd een opvallende verbetering kan optreden. 'Artsen', zegt hij, 'verwarren dikwijls ouderdom en ziek zijn. Niet op iedere toestand van verwardheid moeten kalmerende middelen het antwoord zijn. Het komt voor dat artsen ten onrechte uit het gedrag van een bejaarde concluderen dat de man geestelijk gestoord is met het gevolg dat hij naar een tehuis voor psychisch gestoorden wordt verwezen terwijl de bejaarde soms nauwelijks, om maar iets te noemen, iets anders heeft dan een urineweginfectie'.

—— Dr. Schouten pleit voor een meer kritische benadering van de artsen ten aanzien van de lichamelijke gebreken van de bejaarden. Hierdoor zou de te grote en overbodige geneesmiddelen-consumptie aanzienlijk af kunnen nemen. 'Artsen', zegt hij, 'schrijven maar al te dikwijls op een ongenuanceerde wijze medicijnen voor zonder zich af te vragen welke geneesmiddelen de man of de vrouw reeds slikt. Het is een bekend feit dat boven de vijftig jaar de nier-uitscheiding geleidelijk aan moeilijker verloopt. Oudere mensen krijgen daardoor veel eerder dan jongeren een medicijnvergiftiging. Indien er al iets wordt voorgeschreven, dan moet de arts ook kijken of er niet met een ander medicament kan worden gestopt Hartmedicijnen en kalmerende middelen zijn bijvoorbeeld geneesmiddelen waarvan de bejaarde patiënt gauw te veel krijgt. Ik zou graag zien dat er in de artsenopleiding aan dit verschijnsel meer aandacht wordt besteed. Het komt herhaaldelijk voor

De geneeskundige specialisten, die zich met de behandeling van bejaarden bezighouden, de geriaters maken zich ernstige zorgen over de kennelijke en in ettelijke gevallen vaststaande overmedicatie bij oude mensen. Eén van hen is dr. J. Schouten, werkzaam in het Algemeen Ziekenhuis 'Zonnestraal' te Hilversum, als hoofd van de afdeling geriatrie en reactivering, en als zodanig opvolger van prof. dr. J. Th. R. Schreuder.

dat stoppen met medicijnen "genezing" betekent. Het is in een dergelijk geval voorgekomen dat de bejaarde kort daarop weer lopend naar huis kon gaan'.

—— Het hoofd van de afdeling geriatrie van 'Zonnestraal' wijst erop dat suikerziekte bij bejaarden veel vaker voorkomt dan men denkt. 'Urineonderzoek op glucose', zegt hij, 'en bepaling van de nuchtere bloedsuikerwaarde zonder meer, zullen ons vaak de diagnose doen missen. Men kan de "normale" waarden, bepaald aan de hand van onderzoekingen verricht bij jonge mensen, niet zonder meer voor ouderen laten gelden. Men bedenke dat de bejaarde niet alleen zijn eigen pathologie maar ook zijn eigen fysiologie bezit'.

Dr. D.J.B. Ringoir, waarnemend hoofd van de afdeling geriatrie van de GG en GD *in Amsterdam en hoofd opnamebeleid van het voor Nederland unieke Bureau Geriatrie, gaat op de opvattingen van dr. Schouten door.*

—— 'De darmen bij bejaarden', aldus dr. Ringoir, 'nemen de medicijnen moeilijker op. In ons vak is een belangrijk punt: wat is een normale bloeddruk bij een bejaarde? Volgens mij heeft iedere bejaarde de bloeddruk die bij hem past. Een niet in de geriatrie geschoolde arts meent soms dat de bloeddruk 140-80 moet zijn en niet daarboven mag komen. Bij bejaarden echter kan 180-100 heel gewoon zijn. Wat doet de huisarts? Hij schrijft zoutloos eten en tabletten voor. Dan zakt weliswaar de bloeddruk maar daar komt duizeligheid, vergeetachtigheid en een neiging tot dementie voor in de plaats'.

—— Dr. Ringoir wijst erop dat bij

bejaarden allerlei aanpassingsmechanismen veel trager verlopen. Vochtstoornissen komen gemakkelijk voor. 'Herhaaldelijk', zegt deze geriater, 'worden bejaarden opgenomen die volledig uitgedroogd zijn. Dat is een gevaarlijke zaak die gepaard kan gaan met onbegrepen koorts, verwardheid en een slechtere nierfunctie. Hetzelfde geldt voor de temperatuurhuishouding van de bejaarde. De mussen vallen dood van het dak en de oude man zit nog altijd met zijn winterjas aan'.

—— Dr. Ringoir noemt de voeding van bejaarden een 'erg belangrijke' zaak. 'Dit heeft', zegt hij, 'wel degelijk te maken met de manier waarop geneesmiddelen moeten worden ingenomen. Er zijn aanwijzingen dat bejaarden voor een zeer groot deel geen volwaardig dieet krijgen met voldoende vitaminen, ijzer of eiwitten. Een goede geriater is getraind in het opnemen van een voedingsanamnese. Wat neemt een bejaarde voor ontbijt, middag- en avondeten? Hoeveel verse groenten en wat voor vlees? Herhaaldelijk worden er oude mensen in ziekenhuizen opgenomen waarbij blijkt dat hun voeding volkomen onvolwaardig is geweest'.

—— De Amsterdamse GGD-arts wijst op het innemen van medicijnen door bejaarden. 'Wat betekent het', vraagt hij, 'wanneer een 65-plusser drie maal daags een tablet moet innemen? Juist, om de acht uur! Bij een bejaarde gaat dat in een onnoemelijk groot aantal gevallen onherroepelijk fout. Een huisarts dient zich af te vragen of de man sommige geneesmiddelen wel kan verdragen. Voor de patiënt is een grote capsule soms moeilijk weg te krijgen. Dan maakt hij die open en neemt de inhoud als poeder in. Het spreekt vanzelf dat dan de hele werking verloren gaat omdat de capsule pas na de maag mag oplossen'.

—— Dr. Ringoir noemt het een bekend verschijnsel dat een bejaarde, naast wat hij door een arts krijgt voorgeschreven, reeds medicijnen gebruikt die hij bij een drogist heeft gehaald: pijnstillers ('waarvan aspirine een bekend en tegelijk gevaarlijk voorbeeld is'), laxantia en slaaptabletten. Soms heeft hij nog een oud restantje van vroeger, dat zijn werking heeft verloren of onoordeelkundig werd opgeslagen. Het komt voor dat bejaarden met een grote plastic zak

met eigen medicijnen in een ziekenhuis arriveren.

—— Dr. Ringoir heeft sterk de indruk dat zowel huisartsen als enkele specialisten van elkaar niet weten wat zij voorschrijven. Bij tal van geneesmiddelen treden vooral bijwerkingen op bij kwalen die juist oude mensen hebben: prostaat-hypertrofie, decompensatio-cordis (tekortschieten van de hartfunctie), glaucoom (te hoge oogboldruk) en osteoporose (ontkalking van de botten), hypertensie (hoge bloeddruk).

'Helaas', zegt deze geriater, 'vertoont een groot aantal nieuwe geneesmiddelen bijwerkingen waardoor zij bij bejaarden met grote voorzorg en voorzichtigheid dienen te worden voorgeschreven. Daar wordt, naar mijn mening, nog onvoldoende rekening mee gehouden'.

—— Dr. Ringoir wijst nog op een belangrijk punt: 'Wij weten wél wat het effect is wanneer je één geneesmiddel inneemt maar niet wat het uiteindelijke resultaat is wanneer je er zes tegelijk slikt. Er is nog te weinig bekend van de interactie van medicijnen. Zodra je echter boven de drie geneesmiddelen komt, moet je kijken wat overbodig is'.

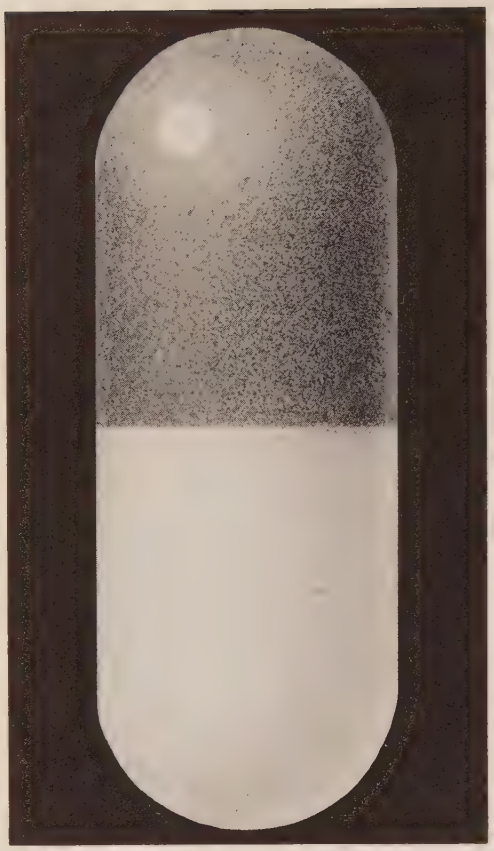

Wie, als leek, gesprekken met de geriaters dr. Schouten en dr. Ringoir heeft gevoerd, is hogelijk verwonderd dat de geriatrie in ons land nog steeds niet is erkend als klinisch specialisme. Hierin staat Nederland trouwens niet alleen. In Europa is Denemarken een van de weinige landen waar de geriatrie erkend is als specialisme en wel als sub-specialisme van de interne geneeskunde.

Ons land kent geen officiële medische opleiding tot geriater alhoewel er in die richting wel plannen zijn.

Het is vooral in Groot-Brittannië waar de klinische geriatrie na 1948 een grote vlucht heeft genomen. Engeland heeft in meer dan 200 ziekenhuizen afdelingen voor geriatrie. Nederland heeft er slechts enkele. Merkwaardig is dat er reeds ruim anderhalve eeuw geleden in Parijs een centrum voor geriatrie aanwezig was. Bejaarde mannen werden in de vorige eeuw in het Bicêtre-hospitaal opgenomen terwijl het Salpêtriére-hospitaal zijn bestemming kreeg als ziekenhuis voor oude vrouwen. Het was in dit laatste ziekenhuis dat *Jean Martin Charcot* (1825-1893) zijn beroemde voordrachten hield over ziekten van bejaarden, later uitgegeven onder de titel 'klinische lessen over de ziekten van bejaarden', een bundel die, volgens dr. Schouten, nog steeds de moeite van het lezen waard is.

—— Ons land kent drie verenigingen: voor geriatrie, gerontologie en van verpleeghuisartsen. 'Op vergaderingen van die verenigingen', zegt dr. Ringoir, 'zie je dikwijls dezelfde mensen. Onze vereniging, die voor geriatrie, heeft mede tot doel de belangstelling voor wetenschappelijk onderzoek van geriatrie te bevorderen. Daarbij wordt niet primair de erkenning van specialist nagestreefd. Zoveel mogelijk wordt gepoogd het programma te coördineren om dubbel werk te vermijden. De verscheidene stromingen staan soms een goede samenwerking in de weg'.

—— 'In Nederland', zegt dr. Ringoir, 'kennen wij daghospitalen, waar men overdag wordt behandeld en 's avonds en met weekeinden naar huis kan gaan. Daar wordt preventieve geneeskunde uitgeoefend, bijvoorbeeld voor mensen die licht dement zijn. Men probeert de bejaarden zolang mogelijk in hun eigen omgeving te laten. Opname in een verpleegtehuis kan op die wijze soms worden vertraagd of voorkomen terwijl de thuisverzorging ontlast wordt'.

—— Amsterdam is de enige stad in ons land waar een Bureau Psychogeriatrie is gevestigd. Artsen verstrekken daar adviezen aan thuisblijvende patiënten over onder meer het gebruik van geneesmiddelen terwijl men hen blijvend observeert. Tamelijk uniek is in de hoofdstad een speciale kliniek voor bejaarden, een zogenaamde

geriatrische observatiekliniek waar geen patiënt naar een verpleegtehuis gaat alvorens goed te zijn nagekeken en de kans te hebben gekregen weer op te knappen.

—— Dr. Ringoir wijst erop dat eind van dit jaar of begin 1976 het nieuwe gemeenteziekenhuis Slotervaart in gebruik zal worden genomen, waar 80 lichamelijk zieke bejaarde patiënten kunnen worden geobserveerd en 50 verwarde patiënten. Annex aan dit project komt een nieuw verpleegtehuis uitgaande van de Stichting Verpleegtehuizen Amsterdam met ongeveer 300 bedden. Het is dan, volgens de Amsterdamse geriater, mogelijk in dit modelcomplex een opleiding te beginnen voor verpleeghuisartsen en geriaters. Ook bestaat de mogelijkheid in de algemene opleiding tot arts een co-assistentschap geriatrie in te bouwen. Volgens dr. Ringoir zijn de activiteiten die dr. Schouten en dr. A. N. J. Reinders Folmer, hoofd geriatrie van de GG en GD van Amsterdam, in dit opzicht ontwikkelen 'van zeer grote waarde'.

—— Het in Amsterdam gevestigde Bureau Geriatrie is uniek in den lande. Alle verpleegtehuizen in de hoofdstad werken mee aán een gecentraliseerd opnamebeleid met een capaciteit van ongeveer 3000 bedden. Elke vrijgekomen plaats wordt aan dit bureau gemeld.

'Het is mijn taak', zegt dr. Ringoir die hoofd van dit bureau is, 'te zien welke patiënten er naar toe gaan aan de hand van de meest dringende gevallen. Iedereen heeft een gelijke kans voor opname. Het bureau functioneert nu vijf jaar met succes'.

—— Dr. Schouten wijst, aan het slot van ons gesprek, op een verzuchting van Professor Charcot, tijdens één van zijn voordrachten: '*Toch, mijne heren, is dit interessante onderdeel van de medische wetenschap* (de geneeskundige behandeling van bejaarden) *lange tijd verwaarloosd en nog in onze dagen is men er nauwelijks in geslaagd op dit terrein een eigen plaats te veroveren*'. Commentaar van dr. Schouten: 'U dient hierbij wel te bedenken dat deze uitlating meer dan een eeuw geleden werd gedaan. Helaas moet ik zeggen dat zij nog even waar is'.

FRITS VAN DER MOLEN

Van enkele kunstenaars en hun oude modellen

Het is vanzelfsprekend dat veel kunstenaars juist oude mensen meermalen als motief voor een werk hebben gekozen. Mensen, die het grootste deel van hun levensbaan hebben afgelegd en daarbij niet onberoerd zijn gebleven door de verschillende levensomstandigheden, vormen een dankbaar onderwerp. Een kunstenaar kan op allerlei manieren dit onderwerp benaderen. Hij kan zuiver naturalistisch te werk gaan en bijvoorbeeld ieder lijntje, iedere vouw van een gelaat nauwgezet weergeven; hij kan ook een gegeven romantiseren tot een gezellig, min of meer anecdotisch geval. Een schilder kan zijn onderwerp op impressionistische wijze behandelen, dat wil zeggen in een vlotte indruk, datgene wat zijn schildersdrift opwekte, snel vastleggen. Hij kan ook, om uitdrukking te geven aan een bepaalde innerlijke bewogenheid, lijn, vorm en kleur van het thema verhevigen; soms zal hij in zelf bedachte, bij zijn gevoelens passende, doch van de werkelijkheid afwijkende kleuren en vormen, het motief in beeld brengen.
De wijze van werken hangt niet alleen nauw samen met de persoonlijkheid van de kunstenaar, maar is bovendien afhankelijk van de tijd waarin hij leeft. Het is ondoenlijk in kort bestek een overzicht te geven van wat op dit terrein in de loop der tijden tot stand is gebracht. In plaats daarvan heb ik drie schilderijen en een tekening uitgekozen en opgeschreven wat deze mij te zeggen hadden. Het is een geheel willekeurige keuze en ik kan u niet anders geven dan mijn manier van zien. Hoewel de reproducties in zwart-wit zijn gehouden, kon ik niet nalaten bij de schilderijen hier en daar wat over de kleuren te vertellen, om U een zo goed mogelijke indruk te geven. Ieder zou de door mij behandelde werken natuurlijk zélf moeten zien en beleven en dan zou blijken hoe verschillend men tegenover een kunstwerk kan staan. Ik herinner me levendig hoe verfrissend het werkte, toen ik in het museum met een groepje mensen een schilderij besprak en door één van hen op de vingers werd getikt met de opmerking: 'Hoe kan U dát nou mooi vinden, ik vind het gewoon lelijk'. Zoiets opent de mogelijkheid tot gedachtenwisseling, wat hier uitgesloten is.

1 *Jozef Israëls*
Als men oud wordt (1883)
Collectie Haags Gemeentemuseum

De twee eerste werken, beide uit het Haags Gemeentemuseum, zijn uit een tijd die alweer een kleine honderd jaar achter ons ligt. Ze zijn geschilderd door Jozef Israëls (1824-1911), die in zijn lange schildersloopbaan – hij werkte ongeveer zestig jaar – zich vooral met de mens heeft bezig gehouden, die hij weergaf in de bij hem passende sfeer. Dikwijls waren dat boeren of vissers, soms buiten, soms binnen waargenomen. In Jozefs grote atelier achter in de tuin van zijn huis aan de Haagse Koninginnegracht, had hij zelfs een boereninterieur laten optrekken, waar heel wat modellen hebben geposeerd.

In zijn schilderij 'Als men oud wordt' zien we een vissersvrouw. Een oude gebogen vrouw, gezeten op een eenvoudige stoel voor een vuur. Op de grond rode tegels; naast de schouw een vertrouwde hangklok. Het schilderij is hoofdzakelijk in bruine en grijze tonen gehouden, maar bij aandachtige beschouwing zien we in deze grauwe tonigheid meer kleur dan op het eerste gezicht lijkt. Zo heeft de schilder een doorzichtig lichtblauw aangebracht in de van het vuur omhoog krinkelende rook en veel blauw, rose en paars in de mouwen die onder de schoudermantel uitkomen.
De half van ons afgekeerde vrouw heeft de handen naar het vuur uitgestrekt. Het van rechts komende licht strijkt over haar gebogen rug, verlicht héél fel het witte kapje en tenslotte een zeer belangrijke partij, namelijk de handen. Ruwe handen, handen, die ongetwijfeld harde arbeid hebben verzet, erdoor zijn vervormd, gekromd.
Het gelaat is in de schaduw gehouden, maar weerkaatst iets van de gloed van het vuur.
Er gaat iets heel stils uit van dit werk. Prachtig is de gebondenheid van het gelaat met de op de knieën rustende handen. Men kan niet alleen maar het gezicht of alleen maar de handen beschouwen; als vanzelf wordt onze blik van het een naar het ander getrokken, van de peinzende uitdrukking van het gelaat naar de sterk sprekende handen van deze oude vissersvrouw.

2

Jozef Israëls
Levensavond (1907)
Collectie Haags Gemeentemuseum

Een ander beeld van ouderdom geeft 'Levensavond'. Ditmaal geen figuur in interieur, maar buiten, in een sfeer die niet minder in harmonie is met het motief.
Een oude heer, gekleed in een lange jas en met een hoge hoed op in een schemerig avondlandschap. De linkerhand heeft hij in de zak gestoken, met de rechter steunt hij op een stok. Hij schijnt ons zo iemand toe, die elke dag voorzichtig schuifelend trouw zijn avondwandeling maakt. De figuur is niet scherp weergegeven, de jas is in lange streken grijs en bruin vaag uit de verf gekomen en het gelaat is in weinig vegen opgeroepen. Wat oranjerood geeft er kleur aan, evenals aan de handen.
Het landschap is met veel teer blauw- en grijsgroen opgebouwd. De oude heer is geflankeerd door wat schrale, dunne bomen. Het water achter hem vangt de weerglans op van de door de ondergaande zon verlichte avondhemel met de witte, blauwe en rose wolkenflarden. Een stil, nevelig avondlandschap met in het middelpunt de rustig zijn weg vervolgende oude wandelaar. We weten, dat een notaris uit Gouda als model heeft gediend, maar het is best mogelijk, dat Jozef Israëls zich enigszins met zijn model heeft vereenzelvigd. Tenslotte kwam zo'n schilderij niet in een kort ogenblik tot stand als een vlotte impressie. Aan de hand van vooraf gemaakte schetsen werd het in de geest gerijpte beeld op het doek gezet. Er konden soms jaren voorbij gaan voor Jozef Israëls zijn motieven in olieverf uitgewerkt had.

Beslist geen jaren van voorbereiding gingen vooraf aan de ontroerende tekening, die de zoon van Jozef Israëls van zijn oude vader maakte, toen deze heerlijk toegestopt onder een deken, onderuit gezakt in een van de met donkerrode trijp beklede fauteuils in het ouderlijk huis, na het eten in slaap was gevallen. In zijn zo karakteristieke, vlotte, rake stijl, heeft Isaac Israëls (1865-1934) in een mengeling van lijnen en licht- en donkerpartijen, de intimiteit van dit huiselijke tafereel, snel genoteerd.

3

Isaac Israëls
Jozef Israëls, slapend (ca. 1900)
Particulier bezit

4

Hans Royaards
Twee vriendinnen: mevrouw J. Royaards-Sandberg en mejuffrouw Mirandolle
Particulier bezit: N. M. Posch Amsterdam

We slaan een stuk in de tijd over en nemen een schilderij van omstreeks 1960. Het is geschilderd door Hans Royaards (geboren 1902). Deze was zó getroffen door het hoogst amusante en dierbare tafereel, dat het samenzijn van zijn moeder, de toneelspeelster Jacqueline Royaards-Sandberg en haar vriendin mejuffrouw Mirandolle bood, dat hij dit op het doek móest vastleggen.
Ik beschrijf U eerst het schilderij, alsof ik niets van de achtergronden wist, om U daarna – nu ik deze schilder kén – enkele bijzonderheden te vertellen, die in ons verhaal over de oudere mens een wel zeer actieve noot vormen.

Twee oude dames, in armstoelen naar elkaar toegewend en dicht bij elkaar zittend bij een open haardvuur. Links mevrouw Royaards, in paarsgrijze blouse met wit kanten jabot en donkere rok en met glanzend zilverachtig haar, gezien tegen de donkere schouw. Mejuffrouw Mirandolle zit voor een boekenkast waarin wat kleurige banden. Zij is in donkergrijs gekleed. Om haar hoog opstaande halsboord is een rood dasje geslagen. Kostelijk is het hoedje met de kokette witte bloem voorop en de gespikkelde tule er om heen. Haar saamgeknepen mond verraadt de aandacht waarmee zij leest. Mevrouw Royaards schijnt te spreken; het opgeheven gelaat toont een blijde, bijna verheven uitdrukking.
Een harmonieus schilderij van een samenzijn van twee zeer oude mensen.

En nu de bijzonderheden die ik uit de mond van de schilder heb opgetekend.
Mevrouw Royaards en mejuffrouw Mirandolle zijn van jongs af aan vriendinnen geweest, van de tijd af, dat zij beiden in Haarlem op school waren. Jacqueline Royaards had al vroeg bijzondere belangstelling voor literatuur en kunst en voelde sterk de behoefte zich daarmee bezig te houden.
Als jong meisje bezocht zij Lodewijk van Deijssel, Frans Erens en andere belangrijke Tachtigers. Haar vriendin was anders ingesteld, stond voorzichtiger in het leven, schonk meer aandacht aan wat je wél kon doen en wat beslist niét toelaatbaar was. Jacqueline noemde haar dan ook haar wandelende geweten. Dit alles nam echter niet weg, dat voor mejuffrouw Mirandolle sterke bekoring uitging van die 'andere wereld' waar Jacqueline haar door haar grote geestdrift in meesleepte. Zo ontstond, mede door de kunst, een nog inniger band tussen beide vriendinnen, die ruim tachtig jaren heeft stand gehouden.
Ons schilderij nu geeft een belangrijk moment uit die vriendschap weer, waarbij nog steeds de wereld van literatuur en voordracht een rol speelt.
In de loop der jaren werden de ogen van Jacqueline Royaards minder. Ze kon met een loupe nog wel wat lezen, maar dat vermoeide haar. Tweemaal per week kwam mejuffrouw Mirandolle haar bezoeken. Omdat er na tachtig jaren niet zo heel veel meer te praten valt, werd een nieuwe vorm van contact gevonden, waarin de geliefde wereld van mevrouw Royaards meesprak. Bij het ophalen van herinneringen, droeg mevrouw Royaards stukken voor die zij nog grotendeels uit het hoofd kende. Zij lette daarbij vooral op de juiste intonatie. Mejuffrouw Mirandolle 'overhoorde' haar en vulde, waar nodig, aan. Zo passeerden in het huis aan de Amsterdamse Prinsengracht heel wat stukken de revue. Er werd uit de sprookjes van Andersen voorgedragen en uit Euripides' 'Vrouwen van Troje'. Ook het middeleeuwse epische gedicht 'Van den Vos Reynaerde' kwam aan de beurt. Maar daarbij moest Jacqueline Royaards haar loupe te hulp roepen om de zaak te controleren, want zoals ze wel vermoedde: àl te genante stukken daaruit sloeg mejuffrouw Mirandolle – niet minder preuts dan vroeger – over.
Het tafereel dat Hans Royaards heeft weergegeven, stelt het ogenblik voor waarin zijn moeder reciteert uit Andersens sprookje 'De kabouter en de kruidenier', waarbij ze zichtbaar van de humor geniet. De schilder heeft beide vrouwen raak getypeerd: zijn moeder geheel opgaand in het voordragen; haar vriendin serieus en plichtmatig de tekst volgend, daarbij absoluut niet afgeleid door het geestige verhaal.
Een verrukkelijk beeld van twee vrouwen, vierentachtig en zevenentachtig jaar oud, nog steeds vriendinnen, nog steeds verschillend, en onbeschrijfelijk actief.

ANNA WAGNER
Voormalig wetenschappelijk hoofdassistent
van de afdeling moderne kunst
in het Haags Gemeente- museum

De heer en mevrouw Woltz-Struik zijn bijna 55 jaar getrouwd. Ze hebben vijf kinderen, waarvan de oudste 54 is, en de jongste 43. Een groot deel van hun leven hebben zij in tuindorpen gewoond (Oostzaan en Betondorp in Amsterdam) zodat de overgang naar een bejaardenflat in Amsterdam-Noord niet mee viel. Min of meer ongedurig zitten ze dan ook vier hoog in 't Schouw, al is het uitzicht prachtig.

De gesprekken vonden plaats op vrijdagmorgen 23 augustus, van half tien tot half een. Ineke Jungschleger zat met de heer Woltz in de huiskamer, Gerard Terborch praatte met mevrouw Woltz in de slaapkamer.

Jacomijntje Woltz-Struik is 74 jaar. Ze heeft lagere school en enkele jaren avondschool, toen moest er verdiend worden. Ze is nuchter en heeft een droog, Amsterdams gevoel voor humor. Ze stemt Partij van de Arbeid 'omdat er geen andere partij is'. Is ondanks een eindeloze serie operaties en behandelingen aan de slokdarm die haar het eten moeilijk maken, moedig en opgewekt . Ziet er goed uit ondanks haar 74 jaar; leest veel en is weinig in de gezelligheids-centra van het tehuis te vinden.

'Hij redt zich wel zonder mij'

De mooiste tijd van mijn leven, dat was toen de kinderen klein waren. Vijf was natuurlijk veel en ik heb vaak tot diep in de nacht gewerkt om alles bij te houden, maar toch heb ik het nooit als een offer gevoeld. Toen de laatste naar de kleuterschool ging was het erg leeg. Ik ben geen klets-buurvrouwentype; ik vond het veel gezelliger om met de eigen kinderen een kopje koffie te drinken. Vooral mijn oudste zoon was zo'n lekkere o.h., dat heb ik later wel gemist.

Nu zullen ze wel zeggen: "Put ze daar vreugde uit? Ook niet erg geëmancipeerd!" Nou, dat moet dan maar. Wanneer mijn man een week vakantie had namen we de kinderwagen en wandelden met z'n allen langs de Amstel naar Weesp, of we huurden een bootje op de Diem. Later kampeerden we in Huizen – kijk, dat waren lekkere dingen. Wat had je bij je? Een flink pak brood en een fles limonade, dat was genoeg.

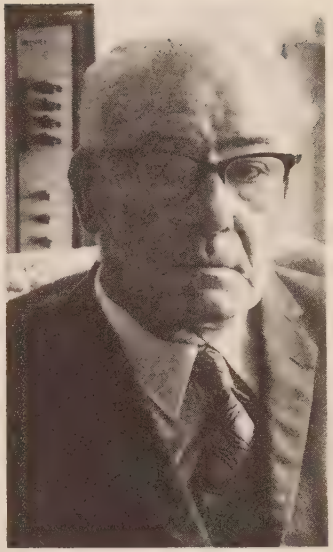

De heer C.A.C. Woltz (81) is geboren in de Jordaan en opgegroeid in de Pijp. Werkte vanaf zijn twaalfde jaar als fabrieksarbeider. Klom op tot mouter bij een bierbrouwerij en trok met zijn jonge gezin naar Betondorp, in de twintiger jaren de Amsterdamse wijk waar socialisten hun streven naar betere omstandigheden voor hun kinderen in de praktijk brachten. Was in de tweede wereldoorlog actief in het verzet. Werd na de oorlog bezoldigd voorlichtings-man van een NVV-bond. Is nu zestien jaar gepensioneerd.

'Het enige, wat ik erg zou vinden, is als ik eerder moet dood gaan dan zij'.

Ik kom uit de rooie hoek. Verzet tegen onrecht, dat kreeg ik als kind mee. Afgezien nog van mijn eigen karakter. Dat was ook altijd nogal opstandig. Maar de geest in huis was zo lang ik me kan herinneren in die richting. Er lag altijd wel een revolver of een gummiknuppel in de kast. Mijn vader was anarchist, bij Domela Nieuwenhuis. Er werd bij ons thuis vergaderd. Klaas Ris kwam vaak bij ons. Als kind ving je van alles op want je sliep in de alkoof'.

Rechtvaardigheidsgevoel. Van huis uit meegekregen en achteraf gezien waarschijnlijk de belangrijkste drijfveer bij zijn handel en wandel tot nu toe. De poging om een vak te leren, na de lagere school, mislukte. Zijn vader, kleermaker, zag in zijn eigen vak voor hem geen toekomst en deed

Mevrouw Woltz

Je was veel gauwer met alles tevreden. Ik herinner me dat mijn man met Kerst moest werken. Dat was natuurlijk ongezellig, maar hij verdiende dubbel en dan kon je eens iets kopen waar je blij mee was: een dressoir of een paar stoelen. Normaal was daar geen geld voor.
Nu is dat anders. Wanneer u zou zeggen: hier heb je duizend gulden, dan weten wij niet eens wat je er voor moet kopen. Reizen kunnen we niet omdat we allebei lichamelijk niet goed zijn, een kleurentelevisie willen we niet; ik zou echt niets kunnen bedenken. Dat is heel vervelend voor de kinderen, want die weten nooit wat ze ons met verjaardagen moeten geven.'
Bent u tevreden met het resultaat van de opvoeding; voelt u zich voldoende beloond?
Mevrouw Woltz: 'O ja. Vooral die meiden doen wat ze kunnen. Met de een heb je natuurlijk meer contact dan de ander, maar we zien ze toch vaak. Alleen de jongens laten wel eens verstek gaan, dan denk ik maar: "Ach, ze hebben het druk en willen in het weekeind liever uitrusten dan naar die ouwe mensen gaan." En er is toch de regel, dat dochters meer naar huis trekken dan zoons.
Wat je wel houdt, is dat piekeren. Een enkele heeft nog steun nodig, zelfs nu ze getrouwd zijn, maar ik blijf over alles vreselijk nadenken. Er is een schoonzoon overleden, één zoon is gescheiden en dan denk je natuurlijk eerst aan de kleinkinderen – want ook dáár blijf je over prakkizeren. Dat houdt nooit op, dat blijft tot je dood gaat.'
Bent u daar bang voor?
'Nee, helemaal niet, ik vind het best. Waar ik wel bang voor ben is dement te worden, zoals je hier in het tehuis veel ziet, of wanneer je heel lang veel pijn moet lijden. Ik ben de laatste vijftien jaar nogal veel ziek geweest, de ene operatie na de andere, ziekenhuis uit ziekenhuis in, en dan heb je er op het laatst wel genoeg van. Van mij hoeft het niet meer hoor. Bij de laatste operatie heb ik tegen die narcotiseur gezegd: "Meneer, kun je er niet voor zorgen dat het wat langer gaat duren?" Want op die manier doodgaan is heel rustig. Maar hij zei: "Mevrouw, dat gaat zo gemakkelijk niet." En hij heeft het ook niet gedaan, zoals u ziet. Daar ben ik hem niet dankbaar voor, nee, want ik wilde het echt, maar ik neem het hem ook niet kwalijk.' Ze drinkt smakelijk een kop koffie en zit lekker in het zonnetje bij het raam.
U zegt dat wel heel kalm en nuchter.
'Ja, maar ik ben ook een beetje moe, en wat heb ik nog te verwachten? Dit bejaardentehuis is een eindstation, hierna is niets, en ik voel dat het lichamelijk mis gaat. Het gekke is dat ik me niet oud voel, maar ik besef dat het zoetjesaan naar het einde loopt.
Het ergste vind ik om kinderen achter te laten die nog wat steun nodig hebben. En dan moet je in de eerste plaats natuurlijk zeggen: "Je man." Want die is soms ook een groot kind. Hij zal wel razend worden als ik het zeg, maar ik moet hem soms wel leiden hoor. Hoe dan? Nou, met kleding bijvoorbeeld, als we ergens heen gaan moet ik zeggen

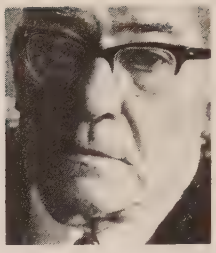

De heer Woltz

hem in de leer bij een smid. Toen dat op niets uitliep, ging hij werken in fabrieken. Op zijn zeventiende trok hij naar Duitsland. Werkte daar onder andere in de kolenmijnen.
Toen het oorlog werd naar België en tenslotte vanuit Antwerpen, toen ook daar de Duitsers kwamen, terug naar Amsterdam. Hij trouwde toen hij zevenentwintig was en bij de fabriek waar hij in datzelfde jaar begon, zou hij twintig jaar blijven. De Amstelbrouwerij.
Hij klom er op tot mouter. Was actief lid van de SDAP en dronk niet, wat voor een arbeider op de brouwerij al helemaal een uitzondering was.
'Ik was daar niet het lievelingetje, maar met broodroof hebben ze me nooit bedreigd. Gedronken werd er in die tijd. In mijn vaders tijd trouwens nog veel erger. Toen was het echt wel zo dat de mensen hun ellende verzopen. Iedere dag vragen om werk. Weer niks vandaag. weer terug naar huis. Bij ons stond de kleermakerstafel in de voorkamer, met de petroleumlamp erboven. Als mijn vader na dagenlang voor niks lopen eindelijk beet had, dan was het vaak doorwerken tot laat in de nacht omdat dat pak in twee dagen af moest. Moeder werkte mee en de kinderen vaak ook. Steken uithalen en zo. Ondertussen werd er dan ook nog wel vergaderd in diezelfde kamer'.
Bent u nog van de blauwe knoop?
'Nee. Moet je een borreltje?'
Dank u. Niet zo vroeg op de dag.
'Jullie kunnen je daar geen voorstelling van maken wat een problemen die drank vroeger gegeven heeft. Het is echt niet overdreven dat de moeders en de kinderen thuis zonder een een cent zaten terwijl vader met het loon dat hij gebeurd had eerst naar de kroeg ging. Dat heb ik nooit gedaan. Ik bracht iedere week mijn hele loon thuis, bij mijn vrouw. Zij wist precies wat er van gedaan moest worden. Zoveel voor dit, zoveel voor dat, een beetje op zij leggen voor iets nieuws. Wat dat betreft ben ik in ieder geval geen slechte vader geweest. Verder... Nou ja, als ik het opnieuw moest doen, zou ik het toch anders doen'.
Wat zou u anders doen?
'Ik ben niet zo'n lieve vader geweest. Moeder had het niet beter kunnen doen dan ze het gedaan heeft. Maar ik... Hoe het precies gemoeten had weet ik niet. Mijn vader heeft het tegen mij ook gezegd, dat hij het met mij niet altijd goed had gedaan. Toen ik naar Duitsland ging, toen ik zeventien was, heeft hij me bij zich geroepen om me seksuele voorlichting te geven. Toen heeft hij heel ernstig met me gepraat. Gewaarschuwd voor de donkere kanten van het leven en waarschijnlijk ook geprobeerd om te vertellen wat hij er van geleerd had, maar ik herinner me vooral dat hij bepaalde dingen anders gedaan zou hebben met de kinderen. Kijk eens, voor honderd jaar terug leefden de arbeiders als slaven. Wilde daar verandering in komen, dan moesten ze dat zelf doen. Door agitatie, door veranderingen te forceren. Iemand moet dat toch

welk pak hij aan moet, of dat hij zijn schoenen moet poetsen. Dat doet-ie wel, al is het met moeite.
Maar verder redden ze het wel. In het begin zal hij even moeten wennen, en een paar kinderen zullen moeder missen. Maar ik merk hier dat dat allemaal redelijk snel slijt. Ik denk maar: "Als er hierna nog wat is, zo'n soort laatste oordeel, dan denk ik dat ik niet zo zwaar veroordeeld zal worden". Dat klinkt misschien wel arrogant – maar ik heb altijd hard gewerkt, ik heb aan veel dingen plezier gehad en ook flink wat verdriet – dus waar zou ik bang voor moeten zijn?'
Hebt u een leuke jeugd gehad?
'Nee, dat kan ik niet zeggen. In het begin hadden we het materieel erg goed. Mijn vader had in Amsterdam een wasverzending, zo noemden ze dat. Hij moest bij mensen wasgoed ophalen, dat zochten ze uit en verzonden het in balen naar de wasserij. Het teruggekomen goed werd dan weer rondgebracht. Maar toen ik een jaar of acht was, kwam daar een eind aan. Mijn vader was helemaal geen kwaaie man, ontzettend gezellig en altijd vrolijk, maar hij dronk zaterdags en zondags wel eens een borreltje. Tegenover ons was een kroegje, Dijkman, daar kwamen vrienden van mijn vader die nogal goed in hun geld zaten, en dan wilde hij niet achterblijven en gaf vaak rondjes.
Ik hoor mijn moeder nóg kwaad tegen hem roepen: "Dat wijf van Dijkman heeft een mooie veer op d'r hoed van *mijn* centen". Toen kregen we het echt arm, maar het bleef toch altijd erg gezellig en vrolijk bij ons thuis. Nooit ruzie, echt niet.'

Het kost haar kennelijk moeite om van haar vader iets te vertellen dat als minder gunstig kan worden uitgelegd.

Nu kun je je niet meer voorstellen wat 'echt arm' betekent.
Mevrouw Woltz: 'Nee, dat gaat moeilijk. Maar het betekende toen dat we soms zonder eten naar bed gingen. Ik herinner me dat mijn zuster Jo en ik wel eens naar een meneer Willems aan het Oosterpark moesten. Dan belden we aan en riepen in de spreekbuis: "Hier zijn de meisjes doen. Als je dat uit jezelf wil, zonder bijbedoelingen, dan zal je er toch op uit moeten'.
U was dat van huis uit gewend. Uw vrouw niet. Gaf dat geen moeilijkheden?
'Nee. Zij was gewend aan continu-diensten. In de tijd dat ik die had, was ik ook 's avonds weg'.

Betrok u haar bij uw werk in de politiek?
'Nee, dat kon niet. Dat kon ik niet allemaal uitleggen. Zij heeft vanaf haar twaalfde jaar gewerkt, altijd in het huishouden. Verder dus nooit geleerd. Ik heb ook niet meer dan lagere school en een beetje avondschool. Maar je stak her en der wat op. In de partij en op je werk. Een

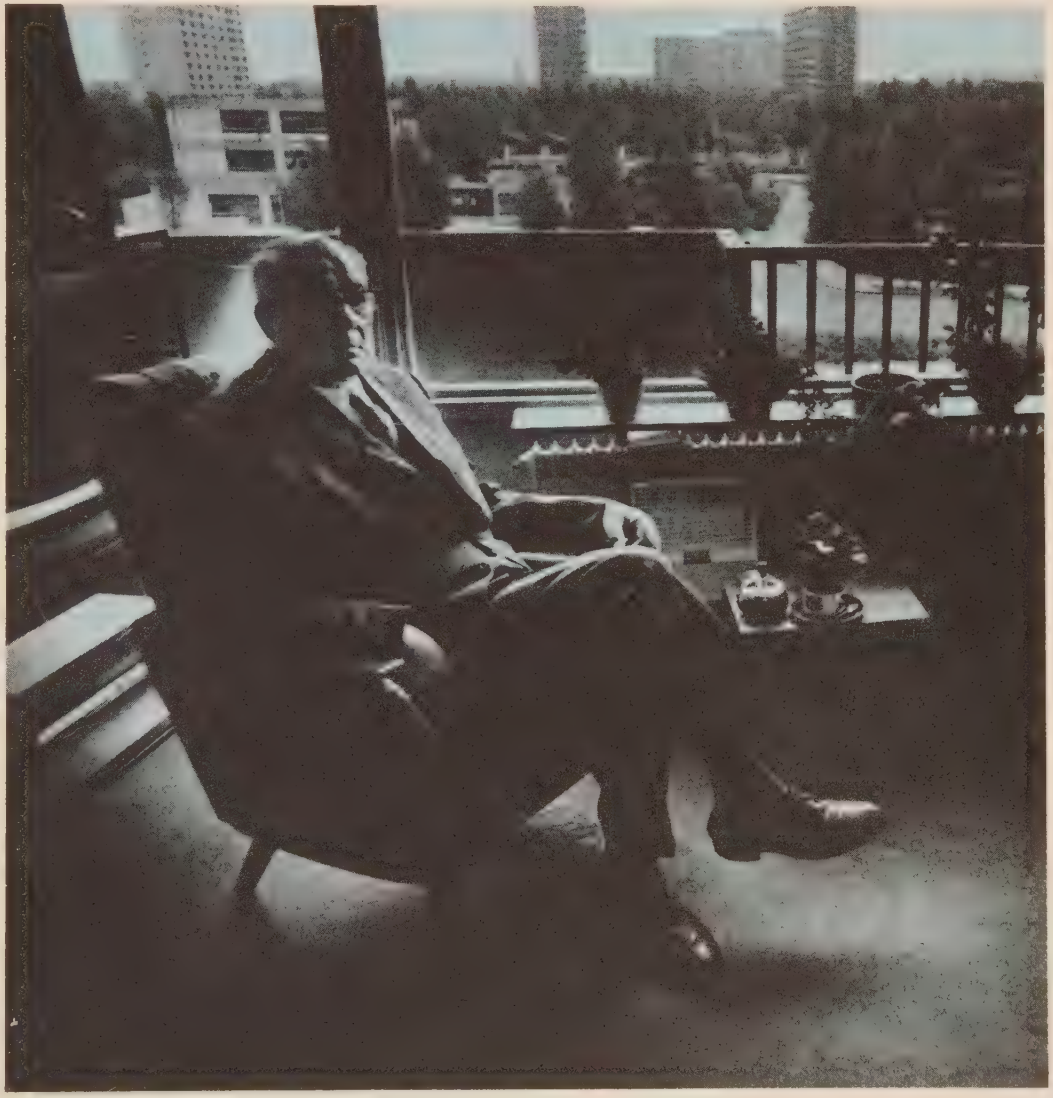

Mevrouw Woltz

van Struik". Even later kwam er een dienstbode met een lootje, daar liepen we mee naar het Blauwe erf, vlak bij de Dam. Wanneer je het lootje onder een loket doorschoof, kreeg je een roggebrood. Dat pakten we in een doek die wij van thuis hadden meegenomen, want je geneerde je toch. Dan liepen wij weer terug naar de Amstel, de hele stad door, dat was toen heel gewoon om die einden te lopen. Arm zijn betekende ook, dat ik met mijn twaalfde jaar dienstmeisje werd. Heel hard werken, veel te hard voor een kind van twaalf en dat voor twee gulden in de week. Van half acht tot vier uur, en daarna liep ik naar de avondschool. Later kwam ik bij mensen op de Willemsparkweg, echt beter gesitueerden. Die hadden op elke etage een wc, maar wij moesten speciaal naar een plee in de tuin. Ze hadden ook een badkamer, maar het personeel mocht daar niet in; alleen kwam mevrouw wél op zaterdag controleren of je in de tobbe ging. Dat je hard moest werken was niet erg, je wist tenslotte niet beter, maar die vernederingen heb ik altijd heel erg gevonden.'

Hoe hebt u uw man ontmoet?

Mevrouw Woltz, blozend als een jong meisje: 'Hij werkte bij de meelfabriek de Ceres, en ik had daar een dienst in de buurt. In schafttijd wandelde hij met een vriend, en ik was dan soms de ramen aan het lappen of de stoep aan het schrobben. Ja, toen vroeg hij of ie een avondje met me uit kon.'

Liefde op het eerste gezicht?

'Nou, zeg! Moet ik dat allemaal vertellen? Het was een flinke vent, met een zwarte snor. Ik vertelde het aan mijn mevrouw, en ik zei: "Zou die de kluit niet beduvelen?" We spraken af dat zij steeds naar buiten zou kijken, en toen zei ze: "Ik zie een grote vent met een snor, dat zal hem zijn". Ik was nog maar achttien, hij was al 26. Na een jaar zijn we getrouwd, met niets want er was geen cent. Wittebroodsweken? Nee, dat was er niet bij. Kijk, als dienstmeisje zat je elke avond in de keuken. Een maal in de week was er een vrije avond, maar dan moest je je rot reppen om klaar te komen. En eenmaal in de veertien dagen mocht je een zondag weg, dan ging je meestal naar je ouders.

Dat was eigenlijk niet zo'n leuk leven, dus als meisje dacht je God, als ik eenmaal getrouwd ben wordt het anders, dat is de grote vrijheid. Als kind doorzie je niet wat er allemaal aan zo'n huwelijk vast zit.

Inderdaad, wij moesten trouwen. Dat was toen een schande, en het was vreselijk om het thuis te vertellen. Abortus gebeurde wel eens, de mensen knoeiden zelf, maar daar hebben mijn man en ik toch nooit over gesproken. Dus begonnen we met wat stoelen en petroleumstellen op een zolderkamer. En ik moest, zwanger en al, blijven werken. Ik weet nog wel dat ik dan zenuwachtig naar huis rende, want hij kwam om half zes thuis en dan had hij enorme honger, en als ik het zo gauw niet klaarspeelde op dat petroleumstel werd hij erg sikkeneurig.'

Hoe beschrijft u hem?

Mevrouw Woltz: 'Hij zal me wel niet aardig aankijken als ik het zeg, maar het is altijd een lastige

De heer Woltz

vrouw had dat niet. Die was thuis, met de kinderen. Zo was dat nou eenmaal. Je dacht daar verder ook niet over na in die tijd'.

U was veel weg? Ook 's avonds?

'O ja. Avond aan avond vergaderingen. En later na de oorlog, reisde ik het hele land af om avonden te verzorgen voor de vakbond. Heerlijk werk was dat. Je moest alleen uitkijken dat je niet naast je schoenen ging lopen. Ze hoefden tegen mij geen meneer te zeggen omdat ik toevallig goed had leren praten en een lezing voor hun kon houden. Denk er om, ik ben een van jullie, zei ik dan. Geen flauwekul'.

Heeft uw vrouw er nooit bezwaar tegen gehad dat u zo vaak van huis was?

'Nee. Ze heeft daar nooit wat van gezegd. Zij was gewend aan continudiensten, vanaf ons trouwen al. Dat ze 's avonds vaak alleen was, dat was voor haar een normale zaak. En met vijf kinderen heb je genoeg om handen. Zeker zoals moeder is. Buitengewoon altijd voor d'r huishouden geweest. Zindelijk tot en met. In de oorlog ben ik zelfs twee jaar van huis geweest. Toen moest ze alles alleen doen. Ze heeft er nooit over geklaagd. Ja jezus, je had ze natuurlijk wel om je heen die hun pantoffeltjes aantrokken en iedere avond thuisbleven. Die waren misschien aardiger voor hun vrouw en kinderen. En degenen die zich buitenshuis druk maakten, probeerden meestal door zich zo druk te maken een goed baantje te krijgen.

Dat heb ik nooit gedaan. En in de kroeg zitten deed ik ook niet'.

Praat u veel over vroeger, nu u met z'n tweeën bent de hele dag?

'Nee, niet veel. Ja, waar praat je over... Het dagelijkse gedoe hier in huis, het nieuws van de kinderen. Na het middageten gaat zij slapen. Ik ga dan zitten lezen. Dat doe ik nog altijd graag en het gaat nog goed. Boeken over geschiedenis vooral. De bibliotheek komt hier aan huis. Ieder half jaar worden de boeken van die afdeling verwisseld, dus dan heb je weer een nieuwe keus. Ook wat de laatste jaren uitgekomen is zit er al vlug bij. Van Annie Romein bijvoorbeeld, die herinneringen. Dat is voor mij heel interessant omdat ik die tijd heb meegemaakt. Het is goed geregeld met die bibliotheek zo aan huis. En 's avonds heb je de televisie. Daar zitten we dan met z'n tweeën naar te kijken'.

U gaat niet met andere mensen om hier in huis?

'Nee. Ik ben niet zo'n gemeenschapsmens'.

Vroeger toch duidelijk wel geweest.

'Jawel. Maar op vergaderingen had je iets om over te praten. Hier niet. In het begin gingen we wel eens beneden koffiedrinken, 's morgens. Maar dan ergerde ik me aan de onbenullige praatjes. De meeste mensen hebben niks meegemaakt. Aan de lopende band gestaan of huisvrouwtje geweest. Ze kunnen het ook niet helpen dat ze niks te vertellen hebben. Ja, er is er één, beneden, die in ieder geval het nieuws volgt. Die zegt wel eens: "Heb je het vanmorgen gehoord over Portugal?" Goed, dan praat je

man geweest. Humeurig soms, en zijn woord moest wet zijn. De grootste fout is, dat ik er niet van het begin af tegenin ben gegaan; maar ik hou nu eenmaal niet van ruzie. De laatste jaren is dat trouwens veel beter geworden. Hij is nu milder en eigenlijk aardiger. Wat dat betreft zijn de jaren in dit tehuis misschien de beste, want je bent hier erg op elkaar aangewezen, en je praat ook wat meer. Maar hij heeft altijd goed voor het gezin gezorgd, dat heeft hij echt goed gedaan.
Achteraf heb ik ook meer begrepen, waarom hij soms humeurig was. Hij kwam toen wel eens kwaad terug van de brouwerij, dan kon hij in één ruk alle kleren van de kapstok trekken. Destijds dacht ik: "Ach, hij heeft het weer." Maar later begreep ik dat hij grote moeilijkheden met een chef had, maar je moest toen je mond houden, anders ging je eruit. Dat was verschrikkelijk moeilijk voor iemand met zijn karakter. Hij had ook vaak problemen door zijn vakbondswerk, dat kwam er ook bij, ze lustten die rooien niet.'
Toch merkwaardig dat u daar nooit over praatte.
'Het kwam er toén niet van, hij werkte lang en ik had het erg druk met al die kinderen. En ik was nog erg jong, je doorzag dat allemaal niet zo. Ik geloof trouwens dat mensen vroeger helemaal niet zo erg met elkaar over dit soort dingen praatten, al die psychologie is pas later gekomen. We hebben ook nooit zo erg over kinderen krijgen gepraat: er kwam weer een kind en dan dacht je: "God, dat is erg naar"; maar enige planning was er niet bij.'
Wat was de vervelendste tijd?
'De oorlog, dat was ellendig. Mijn man zat in het verzet en is ook meer dan een jaar uit huis gegaan omdat ze hem zochten. Ik heb één keer de SD thuis gehad, maar toen was hij al weg. Ook drie dochters en een schoonzoon hebben wat gedaan, koerierswerk en krantjes en zo, maar laten we dat verder laten rusten.'
Wat was zo ellendig?
'De zenuwen, natuurlijk, want er kon altijd iets gebeuren. En ik werd wel eens giftig over bepaalde zaken. Mij was nooit gevraagd of we wel in het verzet zouden gaan, dat kwam vanzelf, en ik was het er ook wel mee eens. Maar als dan onderduikers met geld midden in de oorlog plotseling hammen moesten hebben, of chocola of dadels en dat moest mijn man kopen en via ons huis naar de onderduikadressen brengen, dan werd ik wel eens razend. Niet om die hammen – ook al dachten ze altijd dat we er wel wat van zouden afsnijden – maar om daarvoor je leven te gaan riskeren.
En nu denk ik dat nog; ik vraag me zelfs af of niet een groot deel van het verzet zinloos is geweest. Ja, materieel hebben we het goed in dit land; maar de saamhorigheid is weg. Het gaat allemaal zo gemakkelijk, maar er is veel minder vriendschap. Die kameraadschap uit de SDAP, dan kregen wij mensen te logeren en dan gingen we samen naar een meeting, dat was enorm mooi.'
Bevalt het u hier in dit tehuis?
'Ach, het is hier erg mooi. Maar het is wel een doodlopende weg, je zit hier tussen de gebrekkigen. De een is dement, de ander kan niet lopen, de derde ligt maanden dood te gaan in de ziekenzaal. In een gewone wijk zie je ook nog kinderen en jonge gezinnen, hier zie je alleen kneusjes en dat werkt nogal deprimerend op mij. Wanneer ik hier binnenkom heb ik nog steeds het gevoel dat ik in een ziekenhuis kom. En even over politiek, maar toch ook een praatje dat verder niks om het lijf heeft. Over het eten, daar praat iedereen over'.
Dat hoor je vaak, dat in bejaardentehuizen zo veel over het eten gepraat wordt.
'Natuurlijk. Wij zijn er afhankelijk van. Het moet voor ons het hoogtepunt van de dag zijn. Gisteren had ik nog een kwestie met de kok. Dat lag aan mij, dat moet ik er meteen bij zeggen. Ik hou niet van gekookte vis. Dat weten ze, dat heb je opgegeven, dus dat krijg je dan niet. Maar gisteren was er gestoofde aal en dat is wat anders. Dat vind ik heerlijk.
Ik dus naar de keuken. Als je dat uitlegt aan de kok, dan komt dat wel voor mekaar. Ik ging met een flinke portie naar boven. Maar dat kan je natuurlijk niet met z'n driehonderden tegelijk doen. En de meesten durven het niet. Niemand van de bewonerscommissie klimt ooit op het podium om iets over het eten te zeggen. Nee, ik ook niet, ik kijk wel uit om in die commissie te gaan zitten. Kan je praten over roze of blauw closetpapier. Ik weet wel dat het eten altijd minder smakelijk wordt als je het in grote hoeveelheden tegelijk klaarmaakt. Daar zullen we ons bij moeten neerleggen. Het wachtwoord is hier: "Ik eet het zelf ook". Dat zegt het personeel van het huis tegen iedereen die over het eten klaagt. Ik denk dat ze dat afgesproken hebben. Natuurlijk, zij eten het ook. Maar niet iedere dag en niet tot het eind van hun leven. Er wordt hier voor duizenden guldens vlees gekocht. Iedereen maakt zelf nog wat klaar, op z'n eigen pitje. En volgens mij wordt er ook voor duizenden guldens aan eten weggegooid. Er gaat heel veel terug op die karren waarmee het wordt rondgebracht. En er wordt veel door de wc gespoeld'.
Wordt er eten door de wc gespoeld?
'Ja. Door mensen die er niet voor uit durven komen dat ze het niet lusten'.
Waarom durven ze daar niet voor uit te komen?
'Omdat ze bang zijn om in een kwaad blaadje te komen. Je moet rekenen: hoe ouder je wordt, hoe afhankelijker. Zeker als je alleen overblijft en je wordt ziek. Die jonge meiden die hier werken beseffen dat niet. Ze staan vaak midden in de kamer voor je er erg in hebt. Niet behoorlijk kloppen of zo. Ik blijf zeggen wat ik er van vind als me iets niet aanstaat. Zo ben ik mijn leven lang geweest en ik ben niet van plan om op mijn oude dag in angst te gaan zitten voor een paar jonge meiden'.
Had u er vroeger een voorstelling van hoe het was om in een bejaardentehuis te leven?
'Nee. We hebben ons hier ooit laten inschrijven bij wijze van levensverzekering, min of meer. Een verzorgde oude dag, niemand tot last zijn. Verder heb ik nooit zo nagedacht over oud worden. Ik had de laatste vijftien jaar heerlijk werk, zat helemaal niet uit te kijken naar mijn pensioen. Toen ik gepensioneerd werd, zestien jaar geleden, werd mijn vrouw ziek. Vierentwintig keer heeft ze nu in het ziekenhuis gelegen.
Wat ze heeft gaat nooit meer over. Echt gepensioneerd zijn, zo met z'n tweeën doen waar je zin in hebt, dat hebben wij niet gehad. Hier op de gang woont zo'n stel dat echt gepensioneerd is zoals ik me dat voorstelde. Die gaan er met z'n tweeën op uit. Ik had ook een auto en ik had een tafeltje en klapstoelen gekocht. Die hebben we bijna niet gebruikt. De eerste mogelijk-

Mevrouw Woltz

aan het warme eten kunnen we nog steeds niet wennen. Maar dat schijnt een algemene klacht te zijn in veel tehuizen. Eten is belangrijk, zoveel anders is er niet te doen immers.
We hebben wel gelachen, vorige week. Mijn man lust geen gestoofde vis, dat staat genoteerd. Maar vorige week gaven ze gestoofde aal en daar is ie dol op. Hij kreeg dus wat miezerige plakjes boterhamworst – en kwaad dat ie was! Hij naar de keuken en daar zeiden ze: "Ja meneer Woltz, u staat genoteerd: '*geen gestoofde vis*', en paling is vis". Maar later kwam de kok met een heel schaaltje dikke paling, erg aardig, en nu staat mijn man genoteerd voor "geen gestoofde vis, wel paling". Dan krijgt hij over een half jaar tenminste weer paling!'
Het is een beetje moeilijk te combineren – aan de ene kant bent u rustig en vrolijk – aan de andere kant zegt u dat het genoeg is.
Mevrouw Woltz: 'Dat kan toch best? Ach, vorige week waren we bij een dochter, en die heeft twee meiden, van 19 en 16. Die hadden even een gesprek met elkaar: ze zouden nooit trouwen, maar eerst samenwonen, dan kan je weer snel weg als het niet gaat. Dan denk ik: "Ze hebben misschien wel gelijk, ik wist op mijn negentiende totaal niet wat mij overkwam". Maar ik ben nu eenmaal opgegroeid in het besef dat een huwelijk voor altijd is, en dat je er moeite voor moet doen, en dat je de slechte tijden samen door moet komen.
En dan word ik wel moe van dat piekeren over die kleindochters, het kost me te veel inspanning om die moderne opvattingen te volgen en dan denk ik: "Jullie doen maar, voor mij is het mooi geweest".'

GERARD TERBORCH

De heer Woltz

heid om hier naar toe te verhuizen hebben we voorbij laten gaan. Ik redde het wel aardig met het huishouden. Ik denk wel eens: "Ik zou het nu nog wel redden. Hoewel ik slecht loop". Maar goed, de tweede kans hebben we toch maar genomen want er gaat tenslotte maar tien procent per jaar dood hier. Dat zijn dus toch maar dertig plaatsen per jaar die vrij komen. Zo ga je dan rekenen'.
Dit huis is anders dan u zich had voorgesteld als strijdbare socialist. Bent u erg teleurgesteld in uw idealen?
'Nogal, ja. Dat rechtvaardigheidsgevoel blijft, maar je weet niet goed waar het verder toe moet leiden. Ik zie het wel terug bij mijn kinderen. Bij twee in ieder geval. Daar ben ik wel blij om. Voor de rest... ik kan me wel druk blijven maken over hoe het moet gaan in de wereld, maar ik kan er toch niks meer aan doen. Ik erger me er aan dat er een hoop misbruik gemaakt wordt van de welvaart. Dat er mensen in de WW gaan omdat ze het werk aan de lopende band te min vinden. Daar moeten dan weer gastarbeiders voor komen. Ik begrijp niet waarom je niet aan de lopende band wil staan omdat je wat meer geleerd hebt. Je kan net zo goed denken: ik doe wel rotwerk, maar ik heb lekker toch maar Engels geleerd. Die kant moet het op, denk ik, want het werk zal er inderdaad niet leuker op worden in de toekomst'.
En de betutteling van de welvaartsmaatschappij? Die ondervindt u nu aan den lijve.
'Ja, zeg dat wel. Je wordt hier niet betutteld, maar je moet er wel zelf bij zijn. Er is er laatst eentje van de elfde verdieping gesprongen. Die had geen zin meer. Was ook niet helemaal fris hoor, in het hoofd. Dat zijn er hier veel niet. Je kan soms wel lachen. Laatst stonden er twee vrouwen op de gang ruzie te maken. "Wat heb jij te janken?" roept de een tegen de ander. "Ik ben nog veel gekker dan jij".'
Bent u daar bang voor, om dement te worden?
'Bang... Nou ja, dat kan je ook niet zeggen. Je weet niet hoe het is als je het zelf bent. Het is voor anderen niet prettig om aan te zien. Maar je zit tenslotte in het voorportaal van het crematorium hier. Je komt op de wereld met de boodschap dat je er ook weer af moet. Het enige wat ik erg zou vinden is als ik eerder zou moeten gaan dan mijn vrouw. Zij zegt: "Ik red me wel als dat zou gebeuren". Ze is nog actief, met haar gekreukelde lichaam. Altijd nog aan het schoonmaken en zo. Er is ook verder geen reden om er over te praten samen, want ik ben nog goed gezond. Maar als het onverwacht zo zou gaan dat ik haar moest achterlaten, dat zou ik heel erg moeilijk vinden'.

INEKE JUNGSCHLEGER

Het naderend einde

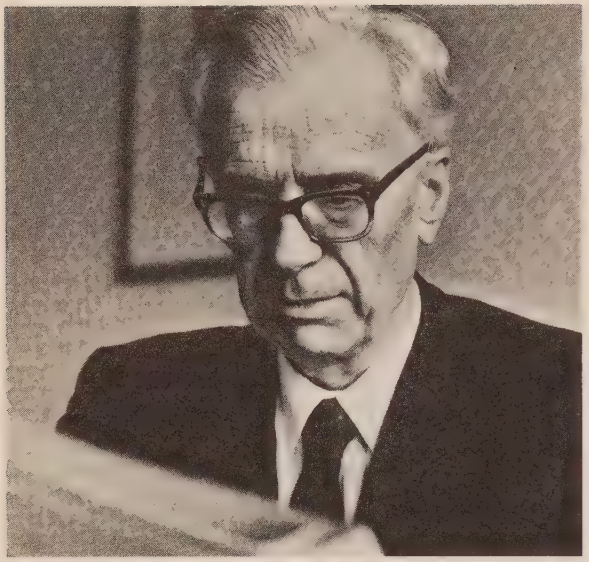

Dr. J. J. BUSKES

Ruim twaalf jaar ben ik geestelijk verzorger in een klein bejaardentehuis geweest. Het woord 'geestelijk verzorger' vind ik niet gelukkig. Het maakt van de bejaarden objekten en dat mag nooit de bedoeling zijn. Liever zeg ik daarom, dat ik de bewoners van dat bejaardentehuis regelmatig heb opgezocht en zo'n vijftien keer per jaar voor hen gepreekt heb. Toen ik met dit werk begon, was de gemiddelde leeftijd van de bewoners: 71, toen ik er in 1974 mee stopte: 88.

In dit korte artikel ga ik niet theoretiseren. Ik wil uitsluitend iets vertellen over mijn ervaringen, voor zover die met het mij opgegeven onderwerp te maken hebben. Bovendien wil ik proberen niet te herhalen wat al zovelen voor mij herhaald hebben.

Ons leven is een begrensd leven. Het heeft een begin en een einde. Er was een tijd, dat wij er nog niet waren, en er komt een tijd, dat wij er niet meer zullen zijn. Wij weten zowel het eerste als het laatste. Over de begrensdheid van ons leven in het verleden zal zich wel geen mens kopzorgen maken, maar de begrensdheid van ons leven in de toekomst dringt zich naar mate wij ouder worden steeds sterker aan ons op, hetgeen overigens volstrekt niet zeggen wil, dat bejaarden over de dood als hun naderend einde zitten na te denken. Dat is naar mijn ervaring volstrekt niet het geval, al zullen velen dat bedenkelijk vinden. Waarom eigenlijk? De meeste bejaarden zitten wel veel na te denken over hun verleden. Daarover willen zij graag vertellen, waarbij het niet uitmaakt of zij een gelukkig of een ongelukkig leven hebben gehad. In elk geval leven zij meer in het verleden dan in de toekomst. Uit het verleden herinneren zij zich veel lief en veel leed. Van de toekomst hebben zij weinig of geen verwachting. Die toekomst schrompelt hoe langer hoe meer in voor hen.

Kiezen voor leven

Dit wil intussen niet zeggen, dat zij liever dood willen dan blijven leven. Zo zijn er wel, maar hun getal is veel kleiner dan men in de regel denkt. Dat is eigenlijk alleen het geval, als zij erg aan het sukkelen raken, allerlei kwalen krijgen, voortdurend ondraaglijke pijnen lijden, of totaal vereenzamen en de aardigheid van het leven er voor hen helemaal af is, maar zelfs dan blijkt heel vaak, dat zij, als het er op aankomt, toch nog liever blijven leven dan dood gaan.

Met opzet gebruik ik het woord dood gaan. Het naderende einde betekent voor zeer velen inderdaad

alleen maar dood gaan, er niet meer zijn, ophouden te bestaan. Het besef dat dood gaan het einde niet is, dat er behalve het door hen geleefde leven nog een leven is, hoe dan ook, ontbreekt zelden, maar stelt in de meeste gevallen weinig voor. Hun leven, waarvan ze weten, dat het nog maar kort zal duren, wordt er in feite weinig door bepaald. Het naderend einde is voor hen werkelijk het einde: de dood en het graf. Er zijn echter slechts weinigen, die over dat einde serieus nadenken, hetzij met vreugde, hetzij met angst of tegenzin. Zij leven in het verleden en verder bij de dag. Op het graf van de meesten komen de oppervlakkige en in wezen waanzinnige woorden te staan: '*Hier rust...*'. Dat geldt voor kerkelijken even goed als voor onkerkelijken.

Onkunde

Naar mijn ervaring, welke uiteraard een beperkte is, wordt er door bejaarden weinig nagedacht over het naderende einde en nog minder over wat er op dat einde volgt. Bewuste ongelovigen heb ik in mijn jonge jaren in Amsterdam veel meer ontmoet dan tegenwoordig, nu ik zelf tot de bejaarden behoor. Wel ontmoet ik veel niet-gelovigen. Dat ligt ook voor de hand. Er is nu eenmaal in onze geseculariseerde tijd een onvoorstelbare onkunde, wat de godsdienst betreft. De meest vanzelfsprekende noties van vroeger ontbreken. Wat vage en meestal bizarre gedachten over hemel en hel zijn overgebleven, maar het zijn oppervlakkige gedachten, die weinig voor stellen. Mijn bejaardentehuis was een hervormd tehuis. Van de ruim 100 bewoners waren er misschien 5 bewuste ongelovigen en even misschien 5 bewuste agnostici. Veel groter was het getal niet-gelovigen, die overigens soms trouw in mijn kerkdiensten kwamen en de psalmen en gezangen meezongen. Waarom? '*Niet dat ik geloof, maar het houdt mij er een beetje bovenop*'. '*Neen, geloven doe ik eigenlijk niet, maar je bent toch nooit helemaal zeker*'. De wezenlijk gelovigen vormden de meerderheid, maar ook van hen heb ik nooit het gevoel gehad, dat ze veel nadachten of zaten te piekeren over het naderende einde.

Tegenstrijdigheden

Dit neemt niet weg, dat velen het op prijs stelden, wanneer ik met hen, wanneer ons gesprek er toe leidde, over deze dingen (dood en leven) sprak. Een mens is een vreemd wezen, vol tegenstrijdigheden. Onder de oppervlakte bevinden zich verschillende lagen van bewustzijn en onderbewustzijn. Wanneer je eerlijk je kaarten op tafel legt, hetgeen ze het meest waarderen, komt er veel meer naar boven en naar buiten dan ze zelf ooit vermoed hadden.

Verdrongen angst voor de dood als keerzij van angst voor het leven is geen uitzondering, verdrongen angst voor het leven als keerzij van angst voor de dood evenmin. Schuldgevoelens spelen hierbij een belangrijke rol. Velen heb ik leren kennen, die het met zichzelf nogal getroffen hadden. '*Altijd goed geleefd en ieder het zijne gegeven, waarvoor zou ik bang zijn?*'. Als ik dan reageerde: '*Ja, waarvoor eigenlijk?*', is het mij vaak overkomen, dat deze zelfgenoegzamen heel wat minder aan zichzelf genoeg bleken te hebben dan zij het deden voorkomen en dat schuldgevoelens, korresponderend op wezenlijke schuld, bij hen niet ontbraken. '*Als ik daar aan denk, waar blijf ik dan, als er werkelijk een God bestaat*'. De man, die zo sprak, vroeg mij, toen het einde kwam, of ik met hem wilde bidden: '*Tegen God leg je het toch tenslotte af*'. Een ander, die al weken heel rustig op het einde lag te wachten, vroeg mij de dag voor zijn dood, met angst in zijn ogen: '*U moet mij zeggen, wat er nu met mij gebeuren gaat*'. Tussen haakjes: ik weet heel goed, wat vele psychologen en psychiaters, als ze dit lezen, te berde zullen brengen, maar ik kan er, ook al ben ik bereid, er serieus rekening mee te houden, op bepaalde momenten niet mee uit de voeten. Als psychologen en psychiaters weten en kunnen ze veel, maar in bepaalde situaties kunnen ze weinig of soms niets, hetgeen overigens – ik erken het zonder reserve – ook van mij als dominee geldt. Voor zover het mij mogelijk was, heb ik niets anders gedaan, dan mensen op hun weg naar het einde begeleiden door op mijn wijze over Jezus te vertellen - persoonlijk zie ik nu eenmaal geen kans om één zinnig woord

over God te zeggen buiten Jezus om - en altijd weer ontdekte ik, dat vrijwel allen teleurgesteld waren, als ik niet met ze sprak over de dingen, waar vrijwel niemand met hen over sprak.

Realiteiten

Het woord, waarmee Augustinus zijn 'Confessiones' begint: '*Onrustig is ons hart totdat het rust vindt in God*', gaat in zijn algemeenheid niet op. Zeker niet in onze gesecularisseerde wereld. Ik heb bewust ongelovigen rustig en overtuigde gelovigen onrustig zien sterven. Noch uit het één noch uit het ander trek ik enige konklusie. Maar het is nu eenmaal mijn geloofsovertuiging, dat in een leven zonder God een dimensie ontbreekt, die leven pas waarlijk tot leven maakt. Zo denk ik ook over een sterven zonder God. Er valt niets te forceren. Dat mag niet eens. De bejaarde op weg naar het einde mag nooit objekt voor ons worden. Wij hebben hem als subjekt te respekteren. Ik ben echter dankbaar dat ik ruim twaalf jaar lang bejaarden op weg naar het naderende einde, dat kan een weg van vele jaren zijn, heb mogen begeleiden in een voortdurend pogen hun in een eerlijke ontmoeting iets te doen beseffen van de realiteiten: leven en dood, verantwoordelijkheid, schuld, schuld en vergeving, uitzicht, ook van de realiteit van de persoon van Jezus Christus, realiteiten, die overblijven, als van al het andere waardevolle van dit leven veel zo niet alles wegvalt.

'*De dood is geen punt achter ons leven, maar het laatste woord van die zin*', zegt professor Rümke, maar dit wil niet zeggen, dat de dood het laatste woord heeft.

Dat vele bejaarden dit beseffen, betekent, dat zij, wetende dat het einde nadert, nog zo intens en dankbaar genieten kunnen van dit leven, van hun kinderen en kleinkinderen, van een bosje anemonen en een rijpe perzik, intenser en dankbaarder dan ooit. Het einde van hun leven betekent ook hun voleindiging van het leven. Zij voegen geen jaren meer toe aan hun leven. Zij voegen nog wel voluit leven toe aan hun jaren. Op weg naar het naderend einde is er bij hen meer een beleven van de eindigheid en de begrensdheid van hun leven dan van de dood. Die hebben zij in Christus als achter zich. Zij zijn bereid te leven. Betekent dit, dat zij de dood negeren? Het tegendeel is het geval. In vertrouwen gaan zij het naderend einde tegemoet. Voor hen is er geen einde

Uitgave Nederlandse Federatie voor Bejaardenbeleid
Eisenhowerlaan 114, Den Haag
Telefoon (070) 54 49 02

Redaktie Afdeling Voorlichting NFB
Adviesbureau voor Public Relations
M. van de Meeberg

Vormgeving Traffic Design, Den Haag/Hans Bockting

Illustraties Henk Hoebé en Dieter Ludwig

Fotografie HES van Schoonhoven van Beurden

Druk Mouton, Den Haag

Exemplaren van deze bundel zijn te krijgen bij de afdeling Voorlichting van de NFB door overmaking van *f* 7,50 per stuk op postgiro 531100 ten name van NFB, Den Haag.

B TTH
45
416
791
1419